

Janák, Jan

Počátky strojního předení vlny v brněnském soukenictví

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1981, vol. 30, iss. C28, pp. [111]-141

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102380>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JAN JANÁK

POČÁTKY STROJNÍHO PŘEDENÍ VLNY V BRNĚNSKÉM SOUKENICTVÍ

Žádost z konce roku 1804 se obrátila firma Hopf a Bräunlich, privilegovaná továrna na výrobu jemných suken v Brně, buď přímo na panovníka, nebo na dvorskou komoru, o udělení výlučného privilegia na nově vynalezený sprádací stroj na vlnu, s platností na okruh osmi mil kolem Brna a na dobu deseti roků. Dále požadovala výlučné privilegium na prosekávací stroj určený k výrobě mykadel rovněž na deset roků pro všechny německé provincie v habsburské monarchii.¹

Projednávání této žádosti, které se v důsledku odporu ostatních brněnských i mimobrněnských podnikatelů protáhlo až do července 1808, nám umožňuje nahlédnout poněkud blíže do stavu brněnské soukenické výroby, jejíž počátky byly dány přenesením manufaktury na výrobu jemných suken z Kladrub u Pardubic do Brna v roce 1764. V této první manufaktuře se posléze stal hlavním činitelem Johann Leopold Köffiller. K vlastním počátkům brněnské soukenické výroby existuje již rozsáhlá starší i novější literatura. V nejnovějším období se touto problematikou zabýval ve dvou monografiích Herman Freudenberger² a rovněž počátky zavádění strojů našel svého autora. Pomineme-li starší materiálové práce Christiana d'Elverta, Jindřicha Chylíka a jiných, zabýval se z marxistických historiků touto otázkou jako první Bedřich Šindelář.³ Tento příspěvek si

¹ Srov. Státní oblastní archiv Brno, B 14 — místodržitelství starší, fasc. 2062, sign. 39, 14 506/1472/1808. Vlastní žádost zde však není, ta zůstala ve Vídni.

² Srov. Herman Freudenberger — Gerhard Mensch, *Von der Provinzstadt zur Industrieregion (Brünn-Studie). Ein Beitrag zur Politökonomie der Sozialinnovation, dargestellt am Innovationsschub der industriellen Revolution im Raume Brünn*, Göttingen 1975; Herman Freudenberger, *The Industrialization of a Central European City. Brno and the Fine Woollen Industry in the 18th Century*, Edington, Wiltshire 1977.

³ Srov. Bedřich Šindelář, *K nejstarším pokusům se stroji v brněnských textilních manufakturách na přelomu 18. a 19. století*, Časopis Matice moravské 76, 1957, str. 73 n. Přehledně též *Dějiny města Brna* 1, Brno 1969, str. 190 n. Starší přehledné práce se touto otázkou nezabývají, zejména Franz Reih, *Die technischen Fortschritte in der Textil-Industrie*. In: *Die Grossindustrie Österreichs*, 4. Band, Wien 1898, str. 3 n.; Josef Teirich, *Die Entwicklung der oesterreichischen Maschinen-Industrie*. Tamtéž, 3. Band, Wien 1898, str. 3 n. apod. J. Šlokar

proto neklade za cíl zkoumat počátky strojní výroby v brněnském soukenictví v plné šíři a se všemi důsledky, nýbrž se omezuje na otázku prvenství při zavádění strojního předení vlny. Zavádění ostatních strojů je věnována pozornost jenom v míře nutné pro pochopení vzájemných souvislostí.

Brněnská soukenická výroba se již na přelomu 18. a 19. století nacházela na vysokém stupni rozvoje. Po Köffilerově manufaktuře, která však v roce 1789 zastavila výrobu a posléze byl nad jejím jménem vyhlášen konkurs,⁴ vznikaly v Brně další rozsáhlé manufakturní podniky. Ředitel Köffilerovy manufaktury Seitter získal pro tento podnik odborníky z Německa, a to Johanna Heinricha Offermanna z Montjoie v Porýní, krásno-barviře Johanna Christoha Gloxina a Johanna Gottfrieda Bräunlicha ze Saska a o něco později v roce 1773 i Heinricha Friedricha Hopfa z Württemberska. Na jejich bedrech spočívalo vedení Köffilerovy manufaktury a všichni si buď již za její existence, nebo po jejím zániku zřídili vlastní podniky. Tento proces započal již roku 1780, kdy se osamostatnil Köffillerův soukenický mistr Wilhelm Mundi, původem z Porýní, a založil druhou brněnskou soukenickou manufakturu. V roce 1781 zřídil svůj podnik Johann Christian Biegmann a v roce 1786 Offermann a zároveň vznikla společná manufaktura Hopfa a Bräunlicha.⁵ Příznivý vývoj pokračoval i nadále, takže v dubnu 1802 bylo v Brně již deset soukenických manufaktur, jedna manufaktura na výrobu vlněného cajku a jedna na výrobu harasového zboží. Kromě toho bylo mezi brněnskými soukeníky osm mistrů, vyrábějících ve stejném rozsahu jako manufaktury.⁶

Takový velký počet rozsáhlých výroben vlněného zboží vyžadoval obrovské množství přadláků, neboť chod jednoho soukenického stavu potřeboval přízi od šesti až deseti přadláků. Protože však předení bylo sezónním zaměstnáním, musilo v průměru pracovat na jeden stav i více než deset výrobců příze. Počet soukenických stavů byl v této době v Brně již značný a kromě toho se soukeníci usazovali i v okolí Brna a v brněnském okolí začaly vznikat i soukenické manufaktury, čímž bylo odebráno předivo brněnským výrobcům.⁷

(*Geschichte der österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I.*, Wien 1914) píše o zavádění strojů v brněnském soukenictví až k roku 1817 a jméno anglického mechanika George Woodwarda se u něho vůbec nevyskytuje.

⁴ Nejpodrobněji se vývojem této manufaktury zabýval Herman Freudenberger, *The Industrialization of a Central European City*.

⁵ Srov. Gustav Haas, *Zur Geschichte der Brünnner Industrie* (1765 bis 1836), *Zeitschrift für Geschichte und Landeskunde Mährens* 45, 1943, str. 178 n. Též George Deutsch, *Entwicklung der Landeshauptstadt Brünn in den letzten hundert Jahren*, Brünn 1882. Nejnověji Herman Freudenberger — Gerhard Mensch, *Von der Provinzstadt zur Industrieregion*. Údaje literatury se poněkud liší, protože pojem továrny nebyl dlouho definován a někteří brněnští soukeničtí mistři vyráběli ve stejném rozsahu jako manufaktury. Teprve roku 1841 bylo mlhavě stanoveno, že za továrny se považují manufakturní živnosti, které mají větší provoz, než je obvyklý u pouhých řemeslníků a mistrů, a zpravidla jsou v nich spojeny všechny pracovní postupy, jež jsou nutné pro úplné dokončení jejich výrobků. Srov. Alois Brusatti, *Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Josephinismus zum Ständestaat*, Wien 1965, str. 24 n.

⁶ Srov. SOAB, B 14 — míst. st., fasc. 2059, sign. 39, 9343/1802.

⁷ Srov. tamtéž.

V prosinci 1804 bylo v Brně již 14 privilegovaných továren na výrobu jemných suken. Pod jurisdikcí brněnského magistrátu z nich byly čtyři: Offermannova manufaktura s 80 soukenickými stavy, z nichž ale větší počet nebyl pro nedostatek předia v choďu, Biegmannův podnik s 98 stavy, manufaktura firmy Heinrich Schmal a spol. s 56 stavy a podnik Friedricha Dalera s 20 stavy. Pod jurisdikcí jednotlivých vrchnostenských úřadů bylo deset firem pracujících na brněnských předměstích. Největší byl podnik mezitím nobilitovaného svobodného pána Wilhelma Mundiho s 250 stavy, z toho ale na území Brna pracovalo pouze 68 stavů, zatímco 122 jich bylo v Předklášteří u Tišnova, 50 v Těšíně a 10 v Podomí na Vyškovsku. Dále zde byla firma Dominik Brobeil a Franz Bayer (56 stavů), Johann Gottfried Schaeffer a Jakob Haeller (po 42 stavech), Mathias Seitter (40 stavů), Hopf a Bräunlich (36 stavů), Johann Christian Leidenfrost a Mathias Mundi (po 30 stavech), Anton Cussina, původem z Benátska (28 stavů) a Paul Turetschek, původně soukenický mistr v Brně (24 stavů). Vedle soukenických manufaktur zde byly ostatní textilní podniky: Seitterova manufaktura na fezy, manufaktura na haras Leopolda Schulze s 36 stavy, manufaktura na výrobu hedvábného zboží Theodora Lewinského s 20 stavy a manufaktura na mušelín se 40 stavy. V soukenické velkovýrobě tak pracovalo v Brně již 650 soukenických stavů a v podnicích na haras, hedvábi a mušelín minimálně dalších 96 stavů. Brněnská soukenická malovýroba nebyla v této době ještě příliš rozsáhlá. Pracovalo zde pouze 39 soukenických mistrů a ti zaměstnávali 275 tovaryšů a 64 učňů. Tkalcovských mistrů bylo v Brně 50 se 120 tovaryši a 10 učni a výrobců vlněného cajku 24 s 58 tovaryši a šesti učni. Mimoto se uvádějí dva krásobarvíři s osmi tovaryši a dvěma učni a dva barvíři na černo s pěti tovaryši a jedním učněm.⁸

Takovéto množství soukenických i tkalcovských stavů vyžadovalo alespoň deset tisíc přadláků. Již v roce 1789 bylo v brněnském kraji uváděno 2040 přadláků vlny, tento údaj však musíme považovat za značně neúplný⁹ a blíže skutečnosti budou čísla z roku 1797, kdy bylo na Moravě napočteno asi 22 220 přadláků vlny a pomocníků.¹⁰ Soukeníci musili zadávat vlnu k předení až do značně vzdálených míst: na přelomu 18. a 19. století pracovalo pro brněnské výrobce 12 přadláckých faktorii na Blansku a Rájecku¹¹ a pro manufakturu v Linci se vyráběla příze až ve znojenském kraji. V roce 1801 bylo v tomto kraji 1614 přadláků vlny, soukenictví zde bylo přitom zcela minimální (velký podnik byl pouze v Náměšti nad Oslavou) a přadláci pracovali vedle Lince i pro vídeňské a dolnorakouské výrobce. Přadláci z Ivančic a z jevišovického panství vyráběli pro brněnský podnik Leopolda Schulze.¹²

⁸ Srov. Archiv města Brna, stará spisovna, publico-politica/p, kart. 267, inv. č. 4956, sign. 4894.

⁹ Srov. SOAB, B 14 — míst. st., fasc. 2048, sign. 39, 4213/1790.

¹⁰ Srov. Stephan Licht, *Die österreichische Schafwollwaren-Industrie*. In: *Die Grossindustrie Oesterreichs*, 4. Band, Wien 1898, str. 49 n.

¹¹ Srov. Josef Vytiská, *Brněnská průmyslová oblast v první polovině 19. století*, Brno v minulosti a dnes 5, 1963, Rozprava Sborníku Brno v minulosti a dnes č. 5, str. 21 n.

¹² Srov. SOAB, B 14 — míst. st., fasc. 2058, sign. 39, 13 495/1801.

Předení tak poskytovalo obživu značnému počtu venkovského obyvatelstva zejména v horských oblastech, ale i ve městech. Např. Offermann pracoval roku 1791 na 28 stavech a přízi mu připravovalo 174 přadlen v Brně a 194 přadlen na vesnicích. Seitter měl v polovině roku 1801 v chodu 35 soukenických stavů a celkem zaměstnával 600 lidí, z toho 500 v Brně, hlavně však na venkově předením vlny.¹³

Rozmach produkce od devadesátých let 18. století měl za následek nedostatek pracovních sil ve většině odvětví textilní výroby. To vedlo k přetahování odborníků jednotlivými manufakturisty a ke zvyšování mezd. Již na počátku roku 1792 odlákal Leopold Schulz nabídkou vyšší mzdy krásnobarvíře Valeria Weishaupta, jehož získal pro svůj podnik asi v roce 1782 Wilhelm Mundi z Nizozemí. Teprve přeplacením Weishaupta ze strany Mundiho zůstal zřejmě nakonec tento krásnobarvíř u svého původního zaměstnavatele.¹⁴ Z podnětu firmy Hopf a Bräunlich bylo proto již v první polovině 90. let jednáno o vydání továrního řádu pro brněnské podniky a krajský úřad řešil tuto záležitost vydáním cirkuláře z 1. října 1794, že žádný dělník nesmí přestoupit z jedné továrny do druhé bez čtrnáctidenní výpovědi a bez dokončení své kusové práce.¹⁵

Tento nedostatek kvalifikovaných pracovních sil je prokazatelný. V roce 1797 při projednávání stížnosti brněnského soukenického cechu proti udělování nových mistrovských oprávnění osvědčil Wilhelm Mundi, že za 23 roků chodu svého podniku vyučil více než tisíc tovaryšů a ti byli po vyučení odlákáni ostatními, novými brněnskými manufakturisty, takže téměř všechny soukenické stavy v jeho továrně musily být obsazeny uční; Biegmann sdělil v březnu téhož roku, že má v podniku 120 soukenických stavů, ale pro nedostatek dělníků jich bylo 26 prázdných, a firma Hopf a Bräunlich uvedla, že ke splnění došlých rozsáhlých objednávek chtěla rozšířit podnik zvětšením budov a zjednáním potřebného materiálu a předitiva, aby mohla mít v nepřetržitém chodu nejméně 40 stavů, ale od jisté doby bylo ze 30 postavených stavů v chodu jenom 20, zatímco 10 musilo pro nedostatek soukenických tovaryšů stát.¹⁶ Nedostatek pracovních sil se zvyšoval v souvislosti s napoleonskými válkami a projevoval se zejména u přadláků, neboť ženy, zabývající se většinou touto činností, musily nahrazovat v polních pracích muže. Hlasy o nedostatku vlněné příze se proto od konce 18. století množily.

Tento stav, na nějž byly státní úřady poměrně často upozorňovány, bylo možno řešit zaváděním strojů. Stát však tento proces nijak nepodporoval, a to již od josefinského období, neboť měl na druhé straně obavy z nezaměstnanosti a bídy mezi venkovským obyvatelstvem, jakmile by nastaly normální mírové poměry. Stát podpořil pouze rozvoj manufaktur formou privilegií, udělovaných jejím majitelům. Majitel dostal privilegium privativum, jež upravovalo právní postavení každé jednotlivé manufaktury a především osvobozovalo manufakturu od jakékoliv pravomoci cechů nad

¹³ Srov. SOAB, B 14 — míst. st., fasc. 2096, sign. 39/3, 505/1802 a fasc. 2097, sign. 39/3, 16 229/1791.

¹⁴ Srov. SOAB, B 14 — míst. st., fasc. 2049, sign. 39, 18 847/1792.

¹⁵ Podání firmy Hopf a Bräunlich guberniu z 9. února 1795 je v SOAB, B 14 — míst. st., fasc. 2097, sign. 39/3, 3786/ 1811.

¹⁶ Srov. SOAB, B 14 — míst. st., fasc. 2053, sign. 39, 9515/1797.

výrobou. Původně byl s tímto privilegiem spojen i výrobní monopol, od poloviny 18. století však monopolní charakter privilegií mizí. V 19. století začalo být pro tato privilegia užíváno termínu tovární oprávnění, jež bylo dvoustupňové: první, nižší stupeň bylo jednoduché tovární oprávnění a vyšší stupeň, s nímž byla spojena důležitá práva a podnik mohl nést označení c. k. privilegovaná továrna, tvořilo formální zemské tovární oprávnění. Mnohem opatrnější postoj však zaujímal stát při ochraně vynálezů a nových výrobků, na něž se udělovalo tzv. privilegium exclusivum (výlučné privilegium); to udělovalo právo na výlučné využití určitého vynálezu a tvořilo jakýsi počátek pozdějšího patentního práva.¹⁷ Toto stanovisko k výlučným privilegiím zaujaly úřady již v době vlády Marie Terezie a ještě nepříznivěji se postavil k ochraně vynálezů Josef II. Za jeho vlády bylo zcela odmítáno udělení privilegií zvláště spřádacím a ostatním strojům, protože jejich zaváděním ztrácelo obyvatelstvo obživu. Za Leopolda II. a Františka I. byl již stav příznivější a v roce 1794 bylo rozšířeno udělování privilegií na nové užitečné stroje a nové výrobky a 16. ledna 1810 byl vydán první rakouský zákon o privilegiiích.¹⁸

Progresivnější z brněnských podnikatelů si byli vědomi nutnosti zavádění strojů do textilní výroby, a to zejména strojů spřádacích, jež byly vynalezeny již v šedesátých a sedmdesátých letech 18. století v Anglii. Vývoz strojů i jejich dokumentace z Anglie byl však zakázán, první pokusy v Brně byly proto konány nezávisle na Anglii.

Iniciátorem prvních vážnějších pokusů se spřádacími stroji v Brně byl pravděpodobně majitel manufaktury na harasovou přízi a stuhy Leopold Schulz. Jsme o tom aspoň informováni z jeho dopisu v souvislosti se spory o prvenství při zavádění spřádacích strojů v brněnském soukenictví.¹⁹ Schulz patřil k největším brněnským podnikatelům. Byl původně krásno-barviřem a vedle toho mu v červenci 1784 panovník povolil zřízení podniku na harasovou přízi a stuhy a 30. září téhož roku dostal Schulz na tento podnik výlučné privilegium, podle něhož nesměl být na Moravě po dobu pěti let zřízen žádný podobný podnik. Přestože Schulz vyráběl ve značném rozsahu, bylo mu v roce 1787 odmítnuto udělení továrního oprávnění a dostal je teprve po nové žádosti 7. července 1807.²⁰ Kromě toho provozoval Schulz od roku 1792 spediční a komisionářský obchod s haličskými plodinami (dovážel ze Lvova, Krakova, Brodů, Tarnopole, Jasů i odjinud med, lůj, vosk, len, polskou, tureckou a uherskou ovčí vlnu, kožešiny, surové i vyčíněné kůže, perly apod.) a roku 1804 dostal na tento

¹⁷ Nejnověji srov. Gustav Otruba, *Von den „Fabrikprivilegien“ des 17. und 18. Jahrhunderts zum „oesterreichischen Fabrikenrecht“ 1838*. In: *Scripta Mercaturae* (München) 10, 1976, str. 76 n. Pro období do konce 18. století též Valentin Urfus, *O právní úpravě manufakturní výroby u nás v 18. století*, Právněhistorické studie 1, 1955, str. 122 n.

¹⁸ Srov. Paul Beck Ritter von Mannagetta, *Patentrecht*. In: Ernst Mischler — Josef Ulbrich, *Österreichisches Staatswörterbuch*, 3. Band, Zweite, wesentlich umgearbeitete Auflage, Wien 1907, str. 772—773.

¹⁹ Srov. Bedřich Šindelář, l. c., str. 74.

²⁰ Srov. Christian d'Elvert, *Zur Cultur-Geschichte Mährens und Oest. Schlesiens*, 3. Theil, Brünn 1870, str. 82; SOAB, B 14 — míst. st., fasc. 2046, sign. 39, 16 936/1787 a fasc. 2099, sign. 39/3, 9421/915/1824.

obchod velkoobchodní oprávnění. To bylo v dubnu 1807 rozšířeno na obchod s veškerým zbožím.²¹

Schulzovy pokusy se spřádacími stroji byly částečně úspěšné, takže v září 1791 mohl císaři Leopoldu II. a jeho doprovodu předvést stroj, jehož popis však neznáme. Stroj se však hodil ke spřádání bavlny a dále k předení dlouhé, dvojstržní vlny, určené k výrobě sukna. Pro Schulzovu potřebu, tj. ke zhotovování harasové příze a příze k výrobě stuh, však vhodný nebyl. Schulz prý proto dal stroj až na další uložit,²² v polovině 90. let se ale pokusil získat povolení k výrobě vlněného zboží. Novým druhem, zaváděným v té době do výroby, byly tzv. španiolety, polosukna a kazimír, a Schulz je hodlal vyrábět se zdůvodněním, že jeho ostatní obchod v souvislosti s událostmi v Polsku a s dlouhotrvající válkou vážne. Proti jeho záměru se však postavili jednomyslně všichni brněnští soukeničtí podnikatelé, tj. Offermann, Biegmann, Mundi, Schmal a Hopf s Bräunlichem. Poukázali na to, že Schulz provozuje již dvě vydatné živnosti a že španiolety, polosukna a kazimír jsou hlavním výrobním artiklem soukenických manufaktur a jejich majitelé by byli nejen připraveni o část výtěžku, nýbrž Schulz by jim odčerpal i značnou část soukenických tovaryšů a dělníků. Přestože se brněnský krajský úřad postavil k Schulzově žádosti kladně, gubernium rozhodlo 21. května 1796 jeho žádost zamítnout. Rozhodnutí však nebylo jednomyslné a stalo se pouhou většinou hlasů.²³ Pokud chtěl Schulz při této výrobě uplatnit svůj spřádací stroj, byl negativním rozhodnutím gubernia této možnosti zbaven. Udivuje pouze, že se proti negativnímu rozhodnutí neodvolal ke dvoru.

Rovněž o dalších pokusech s prvními spřádacími stroji máme pouze kusé zprávy. V Offermannově manufaktuře měly být dány v roce 1796 do chodu spřádací a mykací stroje strojníka Andreama Massingera. V dubnu bylo konstatováno, že jeho mykacího stroje se dosud z různých důvodů nepoužívá a v červnu 1796 Offermann sdělil, že Massingerovy mykací a spřádací stroje nejsou použitelné a jejich výrobce se přes opakované vyzvání nedostavil, aby je uvedl do chodu. Firma byla ochotna zbavit se jich za čtvrtinu pořizovacích nákladů.²⁴ V roce 1800 uskutečnil v Brně úspěšný pokus s výrobou spřádacích strojů mechanik a faktor Josef Ferdinand Döpfer. Šlo však o spřádací stroje na bavlnu a pro předení vlny se nehodily. Döpfer na jaře 1802 odesel do Čech.²⁵

V roce 1796 se vytvořila v Brně společnost, jejíž pokus o pořízení spřádacího stroje na vlnu skončil částečným úspěchem díky tomu, že se jí podařilo získat výkresy tohoto stroje z Anglie. Společnost, označovaná jako Allererste Schafwollspinnmaschinen-Errichtungs-Anstalt in Brünn, nebyla bohužel zapsána do firemního rejstříku u merkantilního a směnečného soudu v Brně, a proto o ní mnoho podrobností nevíme. Uvádí se pouze, že jejím iniciátorem byl Johann Herring a jejími dalšími členy

²¹ Srov. SOAB, B 14 — míst. st., fasc. 2062, sign. 39, 8220/814/1807.

²² Srov. Bedřich Šindelář, l. c., str. 74.

²³ Srov. SOAB, B 14 — míst. st., fasc. 2052, sign. 39, 9003/1796.

²⁴ Srov. SOAB, B 14 — míst. st., fasc. 2052, sign. 39, 11 731/1796; též Bedřich Šindelář, l. c., str. 75.

²⁵ Srov. Bedřich Šindelář, l. c., str. 75.

byli starohrabě Hugo František Salm, tehdy dvacetiletý, brněnský lékárník a průmyslový podnikatel Vincenz Petke a Hopf s Bräunlichem. V létě 1801 podnikl Salm s Petkem cestu do Anglie, jejímž hlavním účelem bylo přivést do Brna řadu výrobních tajemství, o něž měli brněnští podnikatelé zájem. Výsledkem cesty bylo nelegální, a proto nákladné získání 18 kusů podrobných nákrešů prý všech tehdy v Anglii známých typů sprádacích strojů na vlnu, jakož i nákrešů přípravných a pomocných zařízení k těmto strojům.²⁶

Po návratu Salma a Petkeho z Anglie byla vytvořena společnost označovaná jako Verein zur Anlage einer Wollen-Maschinen-Spinnerei nach englischer Art. Její existenci, přestože nebyla rovněž protokolována, máme již bezpečně doloženu, zatímco o společnosti z roku 1796 mohou vzniknout určité pochybnosti.²⁷ Složení společnosti z roku 1802 bylo stejné, navíc byl jejím členem podmaršálek baron Thomas Brady, původem Ir ve službách rakouské armády.²⁸

Již Herman Freudenberger si položil otázku, proč k tak obrovskému rozmachu manufakturní výroby, který jinde v Evropě neměl obdoby a který je srovnáván pouze s vývojem v Manchesteru, došlo ve druhé polovině 18. století právě v Brně. Jeden z důvodů spatřuje v tom, že v Brně bylo obzvlášť příznivé intelektuální klima pro nové vynálezy a výrobní postupy, jež zde bylo připraveno mimo jiné tím, že v Brně vyrostl snad první merkantilista mimo Francii Morgenthaller a že zde působil Malivský.²⁹

V josefinském období se v Brně vytvořil poměrně rozsáhlý okruh osobností, tvořený jednak manufakturními podnikateli, dalšími odborníky a příslušníky inteligence, příšlymi zejména z Porýní, Württemberska, Bavorska, Saska, ale i z některých dalších oblastí Německa, jednak potom osvědčenými jednotlivci domácího původu. Tento příliv podnikatelů a odborníků z vyspělejších oblastí Německa nebyl nic specifického pro české země, nýbrž směřoval i do ostatních částí monarchie. Tito podnikatelé se stali zakladateli výkonného průmyslu téměř v celém Rakousku,³⁰ v Brně se jich však v důsledku přitažlivosti, jež pro ně brněnské soukenictví mělo, soustředil větší počet.

Odborníci ze západní Evropy byli z valné většiny evangelického vyznání a jejich centrem byla evangelická náboženská obec, založená v Brně již roku 1782. Prvním představeným této obce se stal Johann Herring, spolupředstaveným byl později Herzogenrath a vedoucími činiteli byli Hopf, Gloxin a další. Pastorem a později seniorem se stal Victor Heinrich Riecke a ředitelem evangelické normální hlavní školy Christian Karl André. S činiteli domácího původu je spojovala všechny ideologie osvícenství a pří-

²⁶ Naposledy tuto záležitost analyzoval Šindelář, l. c., str. 75—76.

²⁷ Všechny údaje o ní zřejmě vycházejí z Gustava Trautenbergera, *Die Chronik der Landeshauptstadt Brünn*, IV. Band, Brünn 1897, str. 210.

²⁸ Osobností barona Bradyho se zabýval naposledy Bedřich Šindelář, l. c., str. 74. Ke společnosti též Christian d'Elvert, l. c., str. 86.

²⁹ Srov. Herman Freudenberger — Gerhard Mensch, *Von der Provinzstadt zur Industrieregion*, str. 56 n.

³⁰ Srov. Alois Brusatti, *Wirtschafts- und Sozialgeschichte des industriellen Zeitalters*, 2. Auflage. Graz-Wien-Köln 1968, str. 59 n. Brusatti však z neznámých důvodů datuje počátek tohoto procesu rokem 1800.

klon k josefinismu. Pro většinu z nich byl typický pronikavý zájem o přírodní vědy a fyziku, proto mnohé vidíme v Moravské přírodovědecké a vlastivědné společnosti (v ní působili zejména domácí činitelé Petke a bratří Smetanové) a ve společnosti Přátelé přírodních věd a vlastivědy; ta se scházela u velkoobchodníka Herzogenratha a zabývala se hlavně fyzikálními experimenty a astronomií. Pracovali v ní Riecke, Jakob Friedrich Schöll, Hopf, André, Salm a další. V roce 1800 se obě společnosti spojily v čele s prezidentem hrabětem Mitrovským a ředitelem Michaellem von Smetanou a na výzvu policejního ministerstva tato nová instituce splynula v roce 1804 s Hospodářskou společností pro Moravu a Slezsko.³¹ Ředitelem Hospodářské společnosti se stal roku 1807 Salm a jeho blízký přítel André byl ustanoven do funkce sekretáře. Ve výboru Hospodářské společnosti v prvním a na počátku druhého desetiletí 19. století postupně působili Herzogenrath, Hopf, Schöll a bratři Leopold a Johann Michael Smetanové. Úzké vztahy k Hospodářské společnosti měl i Petke a Herring.³²

Velmi přátelské styky měl André, jehož je možno spolu se Salmem označit za vedoucí osobnost, k Hopfovi, Herringovi a Abrahamu Greisingerovi. Dne 9. října 1806 v soukromém dopise aspoň napsal, že jsou to tři osoby, k nimž má naprostou důvěru.³³

O přímém podílu Andrého na zavádění spřádacích strojů nemáme sice přímé svědectví, celým svým založením však stranil technickým novotám a je o něm známo, že roku 1803 jako první v Brně vytápěl svůj byt uhlím. Jako první konal v Brně roku 1817 rovněž pokusy s aparátem na výrobu svítiplynu, jehož používal k osvětlování svého bytu.³⁴ André byl propagátorem různých technických novinek a používal k tomu i jím založeného a redigovaného časopisu *Patriotisches Tageblatt*. Dal si za cíl rozvíjet v tomto časopise v konkrétní situaci některé myšlenky osvícenské epochy. André spolu s ostatními pokrokově smýšlejícími činiteli musil proto s obavami pohlížet na vzrůstající reakci v habsburské monarchii a konflikty s brněnskými censurními úřady jej v červnu 1805 přiměly k rozhodnutí upustit od dalšího vydávání listu. Stále vzrůstající potíže při vydávání dalších časopisů a zákaz časopisu *Hesperus*, jím redigovaného, vycházejícího však v Praze, vedly Andrého v roce 1823 k opuštění habsburské monarchie. Nadále byl André publicisticky činný ve Stuttgartu.³⁵

³¹ Srov. Christian d'Elvert, *Geschichte der k. k. mähr.-schles. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde, mit Rücksicht auf die bezüglichen Cultur-Verhältnisse Mährens und Österr. Schlesiens*, Brünn 1870, str. 78 n.

³² Srov. Christian d'Elvert, *Geschichte der k. k. mähr.-schles. Gesellschaft*, str. 103—104 a 110—111.

³³ Srov. SOAB, G 13 — Sbirka Historického spolku, 375 (Trautenbergerovy výpisky ke Greisingerovu životopisu). K Andrému srov. Jaroslava Střesková, *Působení Christiana Karla Andrého v českých zemích, vědecké práce Československého zemědělského muzea* 6, 1966, str. 255 n.; nejnověji Horst Franke — Vítězslav Orel, *Christian Carl André (1763—1831) jako mineralog a jako organizátor vědeckého šlechtění ovcí, Dějiny vědy a techniky* 13, 1980, str. 193 n.

³⁴ Srov. *Dějiny města Brna* 1, Brno 1969, str. 193.

³⁵ Srov. Jaromír Kubíček — Zdeněk Šimeček, *Brněnské noviny a časopisy od doby nejstarší až do roku 1975*, Brno 1976, str. 46.

Vzrůst reakce přiměl k opuštění rakouské monarchie i Rieckeho, spjatého úzkými přátelskými svazky se Salmem. Riecke odešel rovněž do Stuttgartu již v roce 1803 a ve Stuttgartu — i když z poněkud jiných důvodů — trávil zbytek života i Hopf.

Salmův zájem o přírodní vědy, chemii apod. je znám a Salm kromě toho, že byl jedním z hlavních činitelů při zřízení obou brněnských společností na výrobu spřádacích strojů, založil v roce 1810 strojírnou na svém panství v Doubravici nad Svitavou jako jeden z prvních továrních podniků na výrobu strojů ve starém Rakousku.³⁶ Praktické i teoretické znalosti, získávané hojnými cestami do zahraničí, uplatňoval při správě velkoostatků Rájec nad Svitavou a Blansko, jejichž vedení převzal v roce 1806 a jež vlastnil od roku 1811. S jeho jménem je spojen největší rozmach blanenských železáren.

Salm byl racionalista a osvícenec a s nelibostí nesl metternichovský absolutistický systém, který mu znemožňoval vyjadřovat osobní názory i v soukromých dopisech, otevřených a zadržovaných censurou. V Salmově případě šly tyto praktiky tak daleko, že byla otevřena i většina jeho obchodní a tovární korespondence. Jeho dopisování s Rieckem a Andrém po jejich odchodu do Stuttgartu bylo proto vedeno pouze prostřednictvím soukromých cestujících. V červenci 1826 využil Salm Hopfovy návštěvy v Brně, kam se Hopf poprvé po svém přestěhování do Stuttgartu vrátil, a poslal po něm rozsáhlý dopis Rieckemu. Informoval jej v něm o situaci v Brně a odsoudil censurní praxi slovy: „...tito ubozí lidé (rozuměj censoři) v žádném mém dopisu nemohli nalézt nic jiného, než věrný výraz mého nitra, tj. vřelou lásku a oddanost k císaři a hnus nad rejdy tajné policie a nad zneužíváním censury jdoucím až k šílenství“ (podtrženo v originálu).³⁷

Výjimečnou osobností byl i Heinrich Friedrich Hopf, v jehož stínu zůstával Johann Gottfried Bräunlich. Hopf absolvoval v Tübingen protestantskou teologii a získal titul magistra teologie. Z nepřekonatelného strachu před veřejným vystupováním se však stal obchodníkem. Pokoušel se rovněž o básně — jeho básně si prý vážil i Wieland a otiskoval je jím vydávaný *Deutscher Merkur*. V Brně Hopf zřídil týdeník *Prosaische und poetische Beiträge zum Nutzen und Vergnügen*, jehož však vyšel pouze první ročník. I později Hopf spolupůsobil a spoluzkoušel při státních zkouškách protestantských teologů. U Köffillera pracoval jako korespondent, jinde se uvádí jako obchodvedoucí.³⁸ Bräunlicherovým rodištěm byla

³⁶ Srov. Paul Strzemcha, *Hugo Franz Altgraf zu Salm*, ZDVGMS 20, 1916, str. 14 n. K salmovskému podnikání srov. Josef Pilnáček, *250 let blanenských železáren 1698—1948*, Blansko 1948. Nejnověji Miloš Krepš, *Dějiny blanenských železáren 1*. Do roku 1897, Brno 1978. K osobnosti Hugo Františka Salma také Oskar Brůžá, *Hugo František starohrabě Salm-Reifferscheid-Krauthaim*, Brno 1970 (diplomová práce filozofické fakulty UJEP) a též, *Hospodářská a společenská činnost Huga Františka Salma na Moravě*, Brno 1972 (filozofická disertace).

³⁷ Srov. SOAB, G 13 — SHS, 591, 1—7 (Salm Rieckemu, Rájec 12. července 1826). Dopis cituje i Gustav Trautenberg, *l. c.*, V. Band, Brünn s. d., str. 58—59.

³⁸ Srov. Oskar Meister, *Johann Leopold von Köffiller und die Anfänge der Brünnner Tuchindustrie*, ZDVGMS 20, 1916, str. 57 n. Jaromír Kubíček — Zdeněk Ši-

Weida v Sasku, kde se narodil roku 1748. Vyškoli se v centru výroby jemných suken ve Verviers, odkud byli povoláni do Rakouska první soukeníci pracující pak u Köffillera, a poté byl zaměstnán jako příručí v Mühlhausenu nad Rýnem, kde jej získal Seitter za skladníka ke Köffillerovi.³⁹

Z období před úpadkem Köffillerovy manufaktury jsou známy Hopfovy pokusy o zlepšení jejího stavu, a to zejména v souvislosti s obchodní cestou nejstaršího syna ředitele Seittera do Uher, kde měl navázat nová obchodní spojení, aby tak manufaktura mohla zvětšit okruh svého odbytu.⁴⁰ Hopfova váha v Köffillerově podniku vzrůstala, ačkoli od roku 1786 měl spolu s Bräunlichem vlastní manufakturu. Je to zřejmé z toho, že výkazy o chodu Köffillerova podniku, předkládané státním úřadům z příkazu dvora, jsou od konce dubna 1789 podepsány Hopfem, zatímco starší výkazy podepisoval ředitel Seitter. Hopf je rovněž podepsán spolu s ostatními činiteli brněnské evangelické obce na prosebném dopisu dvornímu radovi Badenthalovi; tento dopis jej měl přimět k mírnějšímu postupu vůči Köffillerovi. Poté, když byla výroba v podniku zastavena a bylo zřejmé, že úpadek je nevyhnutelný (ačkoliv se při záchraně továrny angažoval rozsáhle na svých cestách i Riecke) ustanovili věřitelé Hopfa společně s Bräunlichem kontrolory, zastupujícími jejich zájmy.⁴¹ Tato skutečnost svědčí o značné vážnosti obou v podnikatelských kruzích.

O počátcích Hopfova a Bräunlichova podnikání na vlastní účet víme jenom velmi málo, protože spis o udělení privativa nebyl nalezen. Je nám pouze známo, že jejich počátky byly skromné: počátkem února 1788 informoval Hopf Rieckeho, s nímž byl po celý svůj život v hojném písemném styku, že chtějí s Bräunlichem postavit pátý soukenický stav. Koncem roku 1791 jim byla umožněna koupě bývalé Köffillerovy valchy na Radlase a domu se zahradou na Cejlu, který se stal sídlem jejich manufaktury.⁴² Z Hopfovy korespondence jsme rovněž informováni, že svůj podnik zřídili s pomocí kapitálu z Německa s podporou norimberského velkoobchodního a bankovního domu Johanna Jakoba Herzogenratha.⁴³

Tento norimberský obchodní dům, pomocí jehož kapitálu byla zřízena i Offermannova manufaktura, obchodoval s habsburskou monarchií již od roku 1764. Předmětem obchodu bylo koloniální zboží, ale také španělská vlna, soukenické štětky, vlnářské hřebeny, téměř všechna barviva a různé druhy materiálního zboží. V důsledku ustanovení, jež vstoupila v habsburské monarchii v platnost roku 1788, byla by firma nucena omezit svoje obchody na krátkou tržní dobu na trzích v Brně, Olomouci a Opavě. Její majitel proto požádal na počátku roku 1788 o udělení velkoobchodního oprávnění pro Brno pro svého nejstaršího syna Wolfganga Christoha

meček, l. c., str. 419, však uvádějí jako vydavatele tohoto časopisu Heinricha Georga Hopfa. K Hopfovi srov. také Moravia 2, 1839, str. 750.

³⁹ Srov. Oskar Meister, l. c., str. 59. Gustav Trautenberg, l. c., IV. Band, str. 115.

⁴⁰ Výňatky z Hopfovy korespondence v této záležitosti otiskuje Oskar Meister, l. c., str. 71 n. Korespondence je uložena v SOAB, G 13 — SHS, 591, 1—7.

⁴¹ Srov. Oskar Meister, l. c., str. 71 n.

⁴² Srov. Gustav Trautenberg, l. c., IV. Band, str. 115 a 194.

⁴³ Srov. Gustav Haas, l. c., str. 178; Josef Vytiska, l. c., str. 10 n.

Herzogenratha ve spojení s účetním Abrahamem Greisingerem pod firmou Herzogenrath a Greisinger. Odvolával se přitom na svědectví Hopfa a Bräunlicha a Offermanna, že jim poskytl úvěr při zakládání jejich podniků a mimoto jim vypomáhá obstaráváním španělské vlny, která je pro jejich výrobu nezbytná.⁴⁴

Přes odpor brněnských obchodníků koloniálním zbožím i brněnského magistrátu a navzdory původnímu zamítavému stanovisku dvorské kanceláře Herzogenrath nakonec 21. července 1788 toto povolení získal, když slíbil firmu místo původních 20 000 zl. dotovat 30 000 zl.⁴⁵

O Greisingerovi již víme, že byl důvěrným přítelem Andrého. Wolfgang Christoph Herzogenrath, v jehož domě se scházeli přátelé přírodních věd a vlastivědy, byl milovníkem přírodních věd a fyziky. Konal pokusy s elektřinou a s galvanismem a pořídil si k nim všechnu potřebnou literaturu, zařízení a přístroje, jež sloužily v mnoha případech i k ulehčení trpícím ve všeobecné nemocnici v Brně.⁴⁶ Po jeho předčasné smrti (zemřel roku 1810) koupil jeho fyzikální přístroje za 800 zl. od dědiců Johann Herring a předal je později Františkovu muzeu.⁴⁷

Kromě Abrahama Greisingera byl u norimberské Herzogenrathovy firmy zaměstnán od roku 1776 pro obstarávání obchodů s Moravou a Slezskem také Johann Herring. Herring se narodil 14. února 1758 v Tennenlohe u Norimberku a po vyučení obchodním příručím v Norimberku vstoupil do tamějšího obchodního domu Georga Wollraba a v prosinci 1777 přijel poprvé v záležitosti svého zaměstnavatele do Brna. Když po smrti Wollrabově přešel později obchod do rukou Herzogenrathových, vyřizoval Herring nadále jeho moravské obchody a po zřízení brněnské firmy Herzogenrath a Greisinger přešel trvale do Brna.⁴⁸ Jeho tížadost však nepřipouštěla, aby byl v obchodě až třetí (Herzogenrath a Greisinger byli kromě toho spolu sešvagřeni) a Hopf v dopisu Rieckemu z 3. března 1788 vyslovil zvědavost, co Herring podnikne.⁴⁹ Herringovi se podařilo poměrně hladce a velmi brzy získat samostatné velkoobchodní oprávnění pro Brno: jeho velkoobchod s koloniálním zbožím byl protokolován již 16. září 1789⁵⁰ a postupem času se Herring stal jedním z nejlivnějších a nejdůležitějších brněnských kapitalistů. Již roku 1793 převzal společně s Jako-

⁴⁴ Toto písemné svědectví je v SOAB, B 14 — míst. st., fasc. 2047, sign. 39, 14 939/1788.

⁴⁵ Srov. SOAB, B 14 — míst. st., fasc. 2047, sign. 39, 8134/1788 a 14 939/1788.

⁴⁶ Srov. *Mährischer Wanderer* 2, 1811 (nestránkováno); Christian d'Elvert, *Geschichte der k. k. mähr.-schles. Gesellschaft*, příloha, str. 114, tam i soupis nekrológů.

⁴⁷ Srov. SOAB, G 13 — SHS, 23, G—H, Herzogenrath (J. E. Horký, Biografický lexikon).

⁴⁸ Srov. Constantin von Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 8. Theil, Wien 1862, str. 399—401; Christian d'Elvert, *Zur Geschichte des nürnbergers Handels in Mähren, der Herzogenrath, Häring und Greisinger*, Notizenblatt 1867, číslo 10, str. 79—80; AMB, rukopis 2263 (firemní rejstřík merkantilního a směnečného soudu Brno), fol. 131—138.

⁴⁹ Srov. SOAB, G 13 — SHS, 575 (Trautenbergerovy výpisky k Herringovu životopisu).

⁵⁰ V literatuře se doposud uvádí rok 1791 jako rok udělení velkoobchodního oprávnění. Firemní rejstřík směnečného a merkantilního soudu v Brně (AMB, rukopis 2263, fol. 27—28) však uvádí jako datum protokolování 16. září 1789.

bem Friedrichem Schöllem vedení krásnobarvírny, zanechané Gloxinem, a v témže roce dostal na 15 let privilegium na zřízení Zápůjční banky v Brně a vykonával je do roku 1811. V roce 1794 zřídil společně s Endsmannem soukenickou manufakturu v Křižanově, od roku 1802 se začal podílet na rosicko-oslavanských dolech, jejichž význam pro brněnský průmysl poznal jako jeden z prvních, atd. V roce 1815 byl povýšen do rytířského stavu.⁵¹ Máme-li zvážit zásluhy Salmovy, Petkeho, Herringovy a firmy Hopf a Bräunlich při zavádění prvních sprádacích strojů, nebudeme zřejmě daleko od pravdy, vyzvedneme-li podíl Herringův a firmy Hopf a Bräunlich. O Salmovi totiž víme, že právě v rozhodujících obdobích byl mimo Moravu: část roku 1803 strávil v Lutychu, kde pracoval jako chemik, a v roce 1804 odjel do Francie.⁵² Na počátku léta 1804 odstoupil Salm svůj podíl na podniku zřízeném společností na základě ústní úmluvy Herringovi a již předtím mu věnoval všechny osobní výlohy londýnského pobytu, aby snížil zřizovací kapitál, neboť jej rodinné záležitosti odvolaly do Lucemburska.⁵³

Další z podílníků Vincenz Petke se zasloužil o mineralogické prozkoumání Moravy, zabýval se chemií, mineralogií, entomologií a botanikou a byl autorem několika objevů. Zabýval se zpočátku myšlenkou na zřízení továrny na výrobu kyseliny sírové, kterou dodávaly v nepřekonatelné čistotě anglické továrny. V tomto rozhodnutí jej posílil nález přírodního síranu na Moravě, nakonec se Petke ale zúčastnil na společnosti pro zřízení mechanické přádelny vlny. Již 27. února 1805 však Petke zemřel. V tovární budově na Údolní ulici, kterou Petke koupil od francouzského podnikatele Fr. Maillarda a která po jeho smrti přešla do rukou společnosti, byla zřízena první strojní přádelna vlny v Brně.⁵⁴

Kromě Bradyho zbývá ještě zmínit se o Jakobu Friedrichu Schöllovi, pozdějším společníkovi firmy Hopf a Bräunlich a Hopfovu příteli, majícímu úzké vztahy i k Rieckemu. Schöll se narodil 13. září 1770 v Gütersteinu u Urachu ve Württembersku, vyučil se krásnobarvířem a od roku 1792 pracoval v Brně u Mundiho. Již od roku 1793 byl však ředitelem a společníkem Herringovy barevny. Měl zásluhy na tom, že se v barvení suken začalo přecházet od pouhé empirie k postupům založeným na znalostech chemie.⁵⁵

Zásluhy Bradyho na postavení prvního sprádacího stroje na vlnu v Brně spočívaly v získání irských odborníků. Část literatury uvádí, že tři anglické mechaniky přivezl s sebou z Anglie Salm, ve skutečnosti však šlo o mechaniky irské národnosti a do Brna je získal Brady, a to z Vídně.

⁵¹ Kromě Wurzbacha přináší podrobný životopis Herringa i Christian d'Elvert, *Geschichte der k. k. mähr.-schles. Gesellschaft*, příloha, str. 132—134.

⁵² Srov. Paul Strzemecha, l. c., str. 14 n.

⁵³ Srov. Christian d'Elvert, *Zur Cultur-Geschichte Mährens*, 3. Theil, str. 86. D'Elvert zde otiskuje i ohrazení proti Herringovu nekrologu, v němž se psalo, že výkresy spořádacího stroje z Anglie přivezl Herring a příkládaly se mu všechny zásluhy za zavedení strojního předení vlny v Brně.

⁵⁴ Srov. Bedřich Šindelář, l. c., str. 79; Christian d'Elvert, *Geschichte der k. k. mähr.-schles. Gesellschaft*, příloha, str. 103—112 (zde přetištěny i nekrology). Petke se narodil 23. února 1753 v Opavě a do Brna se přestěhoval roku 1779 nebo 1780. Srov. Gustav Trautenberger, l. c., V. Band, str. 147 a 242.

⁵⁵ Srov. SOAB, G 13 — SHS, 575 (Trautenbergerovy výpisky k Schöllovu životopisu).

Není vyloučeno, že buď tam nebo ještě předtím v Anglii spolupracovali určitým způsobem s Georgem Woodwardem. Tento anglický mechanik, který pracoval několik roků v Rakousku a na konci svého života v Brně, si totiž na odlákání svých dělníků brněnskou společností v jedné ze svých pozdějších stížností posteskl. Brněnští mechanici nebyli totiž zřejmě s to na základě získané dokumentace sprádací stroj sestavit. Víme, že v Brně bylo roku 1809 celkem pět měšťanských mechaniků (z toho jeden zde získal měšťanské právo roku 1782, další potom v letech 1800, 1807 a 1808), ti však vyráběli pouze kompasy, přesýpací hodiny, zvětšovací skla, dalekohledy apod. a s těmito výrobky objížděli okolní výroční trhy.⁵⁶ Z vídeňské manufaktury barona Karla Friedricha Kolbielského však odešla v roce 1802 skupina cizích dělníků, která pracovala na zhotovení sprádacích strojů pod vedením anglického mechanika Johna Levera. Mezi nimi byli i dva Bradyho krajané, Irové John Stapelton a Samuel Dieky, a dále švýcarský mechanik Johann Beiger a Georg Meinecke z Hannoveru. Všechny čtyři brněnská společnost najala a zaměstnala ve svých službách, nejdříve však musil brněnský magistrát odmítnout Kolbielského žádost o jejich vrácení do vídeňského podniku.⁵⁷ Podle jiných údajů měl získat Meineckeho a švýcarského zámečnicka Stutze Salm na své zpáteční cestě z Anglie.⁵⁸

Zcela bezpečně je prokázána skutečnost, že pro brněnskou společnost pracovali Stapelton a Dieky. Dochovala se totiž smlouva mezi Bradym, Salmem a společníky (ti však nejsou jmenovitě uvedeni) na jedné a mezi Stapeltonem a Diekym na druhé straně, datovaná 14. února 1802 a objevená a publikovaná Bedřichem Šindelářem.⁵⁹ V ní se zavázali oba Irové, z nichž Stapelton je označován jako přadlácký mistr, že postaví sprádací stroj na vlnu pro potřeby Bradyho, Salma a společníků. Jedno složení tohoto sprádacího stroje se mělo skládat ze dvou mykacích strojů, jednoho rozvolňovacího vlka, jednoho předpřadacího billy, tří sprádacích jenny po 50 vřetenech a ze dvou motáků k navíjení a denní kapacita měla být 96 liber, tj. 53,2 kg vlněné příze. Oba Irové dále slíbili sestrojít toliko sprádacích strojů na vlnu nebo jejich složení, kolik po nich budou Brady a Salm požadovat. Dále měli zaučit pracovníky do stavby česacích válců a soukenických valch, jakož i ostatních potřebných strojů. Na požádání Bradyho a Salma byli rovněž povinni zasvětit dokonale jednoho muže do sprádací vlny. Nesměli stavět sprádací stroje v habsburské monarchii pro nikoho jiného do té doby, dokud nebude postaveno uvedené složení pro společnost; jeho dokončení mělo podle příslibu obou mechaniků trvat šest měsíců. Po tuto dobu měli být přijati do služeb Bradyho, Salma a společníků za těchto podmínek: každý měl dostávat týdenní mzdu 14 zlatých vídeňské měny, a to od 14. února 1802 tak dlouho, dokud nebude uvedené složení dokončeno. Brady, Salm a společníci se zavazovali zjednat nutné dřevo a všechny potřebné materiály k postavení strojů, jakož i najmout na svůj účet všechny potřebné nádeníky a řemeslníky podle požadavků obou mechaniků. Tito mechanici měli dále dostat na náklady společnosti

⁵⁶ Srov. AMB, SS : PP/p, kart. 184, inv. č. 3388, sign. 3315.

⁵⁷ Srov. Bedřich Šindelář, *l. c.*, str. 77—78.

⁵⁸ Srov. Christian d'Elvert, *Zur Cultur-Geschichte Mährens*, 3. Theil, str. 86.

⁵⁹ Srov. Bedřich Šindelář, *l. c.*, str. 90—92.

dilnu a byt včetně otopu a osvětlení. Jakmile by byl stroj nebo první složení zhotoveno a podle přání Bradyho a Salma dáno do chodu, měla být oběma mechanikům vyplacena částka 200 zlatých vídeňské měny jako prémie. Stroje měly zůstat vlastnictvím Bradyho, Salma a společníků a jmenovaní mechanici nebyli oprávněni zhotovit komukoliv výkres nebo model jakékoliv části stroje, tím méně se nechat najmout do jiných služeb. Stapelton měl nadto po zhotovení prvního složení dostat ještě 300 zlatých vídeňské měny jako příspěvek na ženu a děti.

Po uzavření smlouvy začalo být sestavováno první složení spřádacího stroje podle anglických nákrešů. Dálo se tak s největší pravděpodobností v domě koupeném na konci Údolní ulice,⁶⁰ ačkoliv část literatury tvrdí, že stroje byly postaveny v salmovských železárnách v Blansku. Tyto železárny se pravděpodobně podílely na výrobě některých součástí.⁶¹ Po dohotovení, které se však v důsledku komplikací protáhlo a několikanásobně překročilo původně plánovaných šest měsíců, bylo spřádacího stroje poprvé použito v Hopfově a Bräunlichově manufaktuře na Cejlu.⁶²

Není bez zajímavosti, že právě v době, kdy byl konstruován první spřádací stroj na vlnu, studoval v Brně jednadvacetiletý Josef Božek (narodil se roku 1782 v Bírově v těšínském kraji), pozdější vynálezce parního vozu. Božek přišel do Brna po gymnaziálních studiích v Těšíně, kde se pod vedením Leopolda Šeršnika seznámil s počátky mechaniky. Již v Těšíně zhotovil čtyřicet různých užitečných strojů a jejich modelů, mj. také postřihovací stroj, jež byly veřejně vystavovány. V Brně se však zdržel pouze šest měsíců, během nichž studoval pod vedením Andrého matematiku a mechaniku, a poté odešel do Prahy na studium filozofie a logiky.⁶³ Jeho osudy by se s největší pravděpodobností utvářely jinak, kdyby byl na jeho talent upozorněn Salm, usilující kromě sestavení spřádacího stroje i o zkonstruování parního vozu, jak dosvědčuje smlouva uzavřená v roce 1811 mezi ním a pozdějším profesorem vídeňské polytechniky Johannem Arzbergerem.⁶⁴

Dosud jsme nevěděli, kdy bylo první složení spřádacího stroje dáno do chodu. To, že Hopf a Bräunlich požádali o udělení výlučného privilegia až na samém konci roku 1804, nasvědčovalo, že k uvedení do chodu došlo až koncem tohoto roku. Podle d'Elverta to bylo na jaře 1804, kdy prý byly v přítomnosti tehdejšího gubernátora hraběte Josefa Ditrichštejna a jím jmenované komise pomocné stroje a spřádací stroj přezkoušeny a uspokojení nad dobrým výsledkem vyjádřeno v prezidiálním dekretu.⁶⁵ Nyní alespoň víme, že první složení spřádacího stroje bylo s to produkovat přízi již v dubnu 1804, neboť 25. dubna 1804 sděloval Hopf v dopise Riečkemu, že mu po cestujícím do Stuttgartu, který odjede během čtrnácti dnů, pošle pár loktů sukna, „jehož vlastní cena spočívá v tom, že jde

⁶⁰ Srov. Christian d'Elvert, *Zur Cultur-Geschichte Mährens*, 3. Theil, str. 86.

⁶¹ Srov. Bedřich Sindelář, l. c., str. 79.

⁶² Srov. Christian d'Elvert, *Zur Cultur-Geschichte Mährens*, 3. Theil, str. 86.

⁶³ Srov. Vaterländische Blätter (jejich vydavatelem a redaktorem byl André), číslo 41, 21. května 1814. Též Ottův slovník naučný, 4. díl, Praha 1891, str. 521–522.

⁶⁴ Srov. SOAB, G 150, Rodinný archiv rájeckých Salm-Reifferscheidtů, kart. 53, inv. č. 357.

⁶⁵ Srov. Christian d'Elvert, *Zur Cultur-Geschichte Mährens*, 3. Theil, str. 86.

o první kus sukna zde v zemi, k němuž byla vlna mykána, upravena k předení, hlazena a předena na strojích, a po valchování opět sukno česáno a postříhováno strojně bez použití ruční práce“.⁶⁶

Z Hopfova dopisu je zřejmé, že v Hopfově a Bräunlichově podniku byla již v roce 1804 značná část úkonů při výrobě sukna prováděna strojně, zatímco obecně převažovala v soukenictví ruční práce. Čištění vlny, mykání, česání, předení, drastění, postříhování atd. se dalo výlučně ručně.⁶⁷ Je možno proto oprávněně prohlásit, že Hopfova a Bräunlichova manufaktura stála v roce 1804 v soukenické výrobě v habsburské monarchii v čele technického pokroku, i když se záhy ukázalo, že její stroje nebyly nejdokonalejší a byla brzy předstížena jinými podniky.

Sprádací stroj na vlnu nebyl podle citovaného dopisu jediným strojem, nacházejícím se roku 1804 u Hopfa a Bräunlicha v chodu. Při výrobě se zde používalo i postříhovacího stroje na sukna a o udělení výlučného privilegia na zhotovování a prodej těchto strojů na dobu deseti let požádal Hopf císaře již 4. srpna 1804. Protože projednávání této žádosti předcházelo bezprostředně projednávání žádosti o výlučné privilegium na sprádací stroj, budeme věnovat nejdříve nejnnutnější pozornost této otázce.

V žádosti ze srpna 1804 Hopf uváděl, že po mnoha marných pokusech a s ním spojených velkých nákladech se mu podařilo konečně vynaleznout a postavit postříhovací stroj na sukna, lišící se podstatně od stroje, na který dostal již výlučné privilegium Karl Alexander Offermann. Jeho výhodou oproti Offermannovu stroji měla být pěkná a krásná práce a podstatná časová úspora, neboť stroj vykonává za pět minut totéž, co lidské ruce stěží zможou za třicet minut. Stroj byl podle této žádosti ve Vídni a žadatel prosil, aby jej císař dal prostřednictvím dolnorakouské zemské vlády přezkoumat.⁶⁸

Ze žádosti je zřejmé, že prvenství při zhotovení postříhovacího stroje patřilo Offermannovi. Bratři Offermannové přišli do Rakouska z Mühlheimu nad Ruhrem (jejich mezitím zemřelý strýc Johann Heinrich Offermann však pocházel z Montjoie v Porýní) a z Mülheimu přišel i Karl Philipp Eichholtz, jemuž tam patřila výroba postříhovacích nůžek na jemná sukna. Eichholtz po přesídlení na Moravu si zřídil dílnu v Adamově v budově lichtenštejnského hamru a již 31. března 1798 požádal spolu s Friedrichem Wilhelmem Offermannem o udělení výlučného privilegia pro svoje výrobky na dobu deseti let. Žadatelé sice privilegium nedostali, protože podobné nůžky se již v zemi vyráběly, vzhledem k obecné prospěšnosti jejich podniku jim však bylo uděleno právo nést v označení firmy císařského orla a jejich dělníci byli osvobozeni od rekrutování k vojsku. Nešlo

⁶⁶ Viz SOAB, G 13 — SHS, 591, 1—7.

⁶⁷ Srov. Georg Rödel, *Schafwoll-Industrie*. In: *Beiträge zur Geschichte der Gewerbe und Erfindungen Oesterreichs von der Mitte des XVIII. Jahrhunderts bis zur Gegenwart*. Hrsg. Wilhelm Franz Exner, Wien 1873, str. 225 n.; Franz Migerka, *Rückblicke auf die Schafwollwaaren-Industrie Brünns 1765—1864*. 2. Auflage, Brünn 1890. Nejnověji Miloslav Pávek, *Textilní výroba v historickém přehledu 2*, Praha 1974, str. 224 n.; též, *K historii sprádací vlny na Brněnsku*. In: *Sborník materiálů ze semináře Historie vlnářské výroby na Brněnsku*, Brno 1976, str. 43 n.

⁶⁸ Srov. SOAB, B 14 — míst. st., fasc. 2061, sign. 39, 16 282/1030/1806.

však o formální zemské tovární oprávnění, s nímž byly jinak tyto výsady spojeny.⁶⁹ F. W. Offermann pokračoval potom v pokusech, v nichž se nejvíce angažoval jeho bratr Karl Alexander. Tyto pokusy, zaměřené již na zhotovení postřihovacího stroje, vyvrcholily v roce 1802. Jakmile vstoupily v obecnou známost, způsobily pozdvižení mezi brněnskými postřihovací suken, jichž bylo v roce 1802 přes 650.⁷⁰

Po úspěšném dokončení pokusů bylo Karlu Alexandru Offermannovi uděleno 10. ledna 1803 výlučné privilegium na postřihovací stroj na dobu deseti let. První postřihovací stroj byl instalován v továrně Johanna Heinricha Offermanna. O sociálních důsledcích a o pozdvižení mezi brněnskými postřihovací suken, jež po udělení privilegia následovalo, psal již Bedřich Šindelář.⁷¹

Chtěl-li nyní Hopf a Bräunlich pracovat rovněž s postřihovacím strojem a být přitom nezávislý na Offermanovi, musil prokázat, že konstrukce jeho stroje je odlišná od stroje používaného u Offermanna. Zároveň bylo výhodné nechat si tento stroj rovněž patentovat. Při prošetřování Hopfovy žádosti však vyslovil námitky zejména Karl Alexander Offermann a prokázal, že vlastní model téhož stroje, na který Hopf požadoval privilegium. Tento model koupil spolu se svým mezitím zesnulým bratrem od soukenického mistra Josefa Wagnera v Brucku nad Litavou, tohoto stroje však nepoužíval, neboť prý ve srovnání s jím vynalezeným strojem byl méně dokonalý. Krajský úřad se o správnosti tohoto tvrzení přesvědčil prohlédnutím uvedeného modelu a doporučil Hopfovu žádost zamítnout. Protože s návrhem se ztotožnilo i gubernium, dvorská komora 25. srpna 1805 Hopfovu žádost skutečně zamítla, ponechala mu však možnost provést důkaz, že jeho stroj je podstatně odlišný od modelu ve vlastnictví Offermannově. Offermann zároveň požádal o výlučné privilegium na stroj zkonstruovaný Wagnerem, i jeho žádost však byla zamítnuta. Z obsahu smlouvy uzavřené mezi F. W. Offermannem a Wagnerem 21. května 1802 potom vyplývá, že v době, kdy se původní Offermanova žádost nacházela u dvorských úřadů, požádal Wagner dolnorakouskou zemskou vládu o povolení, aby prostřednictvím novin byla veřejnost seznámena s modelem jím vynalezeného postřihovacího stroje. Protože se Offermann právem

⁶⁹ Srov. SOAB, B 14 — míst. st., fasc. 2096, sign. 39/3, 7677/1798 a 4901/1799. Též Bedřich Šindelář, l. c., str. 83. Eichholtzův podnik v Mühlheimu zásoboval údajně těmito nůžkami Nizozemí, habsburskou monarchii a dokonce i francouzské soukenické továrny. Jakmile se do Porúří přiblížily válečné události, musila být dána továrna do klidu. Z toho důvodu a také proto, že Eichholtz měl více příbuzných na Moravě, přestěhoval se roku 1795 do Brna. Poté si zřídil vlastní dílnu v Adamově, do níž zjednal dva dílovedoucí z Nizozemí, a do počátku roku 1798 podle vlastního prohlášení vyrobil několik set postřihovačských nůžek na sukna nejjemnějšího druhu. O těchto nůžkách tvrdil, že jsou lepší než holandské a stejného typu jako francouzské a v této kvalitě prý je nikdo jiný v habsburské monarchii nevyroběl. Soukenické cechy na Moravě a ve Slezsku potvrdily, že postřihovačské nůžky je nutno dovážet z jiných zemí a že jejich kvalita není nijak dobrá. Dvorská komora však žádost o udělení výlučného privilegia 12. března 1799 zamítla a rovněž odmítla udělit formální zemské tovární oprávnění, neboť šetření zjistilo, že žadatelé vyrobili těchto nůžek zatím jenom 150 párů v ceně 7500 zl.

⁷⁰ Srov. Bedřich Šindelář, l. c., str. 83.

⁷¹ Srov. Bedřich Šindelář, l. c., str. 85 n.

obával prodlení, jež by mohlo touto komplikací při vyřizování jeho žádosti nastat, dohodl se s Wagnerem na narovnání. Wagner mu prodal a odstoupil model jím vynalezeného postřihovacího stroje se všemi právy a vzal svou žádost zpět. Zaručil se zároveň svou ctí a 200 zl., nedostojí-li svému závazku, Offermann se naproti tomu zavázal vyplatit mu 1000 zl. v hotovosti, a to 600 zl. ihned a 400 zl. teprve tehdy, až dostane buď svůj nebo na Wagnerův stroj výlučné privilegium.⁷² Wagner potom zřejmě zpeněžil svůj model ještě jednou.

Offermannův stroj se v praxi výborně uplatnil. Majitel brněnské soukenické manufaktury Daler osvědčil 2. dubna 1805, že používá jednoho Offermannem vyrobeného postřihovacího stroje s nejlepším výsledkem již jeden rok bez podstatných oprav a že sukno tímto strojem upravované je lepší kvality. Firma Johann Heinrich Offermann dosvědčila téhož dne, že pracuje již se 13 postřihovacími stroji, získanými před dvěma roky od K. A. Offermanna. Tyto stroje zde vykonaly podstatné služby a podnik s nimi byl zcela spokojen. Sukno mělo pro stejnoměrný chod těchto strojů znamenitou apreturu.⁷³

V době, kdy bylo v chodu jednání o udělení privilegia Hopfovi na postřihovací stroj, požádala firma Hopf a Bräunlich již na počátku zmíněnou žádostí i o výlučné privilegium na sprádací stroj na vlnu a na prosekávací stroj určený k výrobě mykadel. Dne 25. ledna 1805 přikázalo gubernium brněnskému magistrátu, aby se k této žádosti vyjádřil, přičemž měl být vyslechnut zejména Johann Ludwig Tesch. Tento brněnský mechanik pracující u Offermanna, původem z Greffenbergu v Pomoranech, si totiž podal 24. února 1803, tj. v době, kdy Stapelton a Dieky sestrojovali sprádací stroj pro společnost Bradyho, Salma a společníků, žádost o udělení výlučného privilegia na dobu osmi let na stroj k předení bavlny, popřípadě i vlny. Tesch se zdržoval v Brně již delší dobu a na jím vynalezeném sprádacím stroji na bavlnu prý bylo možno vyrobit stejně jemnou přízi, jako byla příze anglická, a ovládání stroje bylo tak snadné, že je mohly provádět desetileté děti. Jeho žádost však byla 7. května 1804 zamítnuta, neboť příze vyrobená na jeho stroji nedocílovala ve skutečnosti jemnosti příze anglické. Nebylo mu povoleno ani zřízení soukenické manufaktury, protože neprokázal potřebné jmění. Pro nás je důležité, že podle vykonaného šetření měl Tesch vyrábět nejen bavlněnou, nýbrž i vlněnou přízi, i když ne zrovna dobré kvality.⁷⁴

Tím vznikaly první komplikace při projednávání Hopfovy a Bräunlichovy žádosti, ačkoli Teschovu zamítavému stanovisku vzhledem k jeho vlastnímu neúspěchu nepřikládaly úřady přílišnou váhu. Mnohem nebezpečnějším protivníkem se stal nám již známý majitel manufaktury a velkoobchodník Leopold Schulz, na jehož postup si stěžovali Brady, Salm, Hopf a Bräunlich 29. září 1805 magistrátu. Stěžovatelé zdůraznili, že vzdor nebezpečí a vysokým peněžním nákladům se podařilo jejich společnosti dát sestrojit ve zcela odpovídajícím stavu sprádací stroje na vlnu na zá-

⁷² Opis této smlouvy je v SOAB, B 14 — míst. st., fasc. 2061, sign. 39, 16 282/1030/1806.

⁷³ Srov. tamtéž.

⁷⁴ Srov. SOAB, B 14 — míst. st., fasc. 2096, sign. 39/3, 9319/1803; AMB, SS:PP/p, kart. 146, inv. č. 2721, sign. 2658; Š i n d e l á ř, l. c., str. 80.

kladě výkresů dovezených z Anglie. Nyní přemluvil Schulz Diekyho, pracujícího u společnosti jako dílovedoucí, ke zpronevření se povinností vyplývajícím z uzavřené smlouvy. Stěžovatelé proto žádali o potrestání Schulze na základě §§ 25 a 26 čedního řádu, zakazujících odlákávat služebnictvo ze služby. Dále požadovali zabavení a zničení sprádacích strojů, které Dieky pro Schulze vyrobil, a Diekymu měl být pod nejpřísnějšími tresty zakázán další styk se Schulzem.

Magistrát byl nucen Diekyho vyslechnout, což se stalo v přítomnosti zástupce společnosti Herringa a za účasti Friedricha Memmerta. Ten tlumočil, neboť Dieky sice německy rozuměl, nedokázal se však v němčině srozumitelně vyjadřovat. Dieky potvrdil správnost předložené smlouvy, domníval prý se však, že smlouva pozbyla platnosti poté, když druhý strojník Stapelton od společnosti odešel. Herring však prohlásil, že Stapelton byl propuštěn se svolením společnosti a se souhlasem Diekyho, protože Dieky převzal všechny závazky sám na sebe. Dieky se dále hájil tím, že uvedl prádelnu společnosti do chodu a jím zhotovené sprádací stroje došly praktického uplatnění u Hopfa a Bräunlicha a u Maillarda. Sám prý se domníval, že tím je zbaven dalšího závazku a obával se také, že společnost si jej nebude chtít déle podržet a on nebude vědět, kam se má dále obrátit. Proto prý se dal pohnout ke spolupráci se Schulzem, a to prostřednictvím manželky jednoho mosazníka na Pekařské ulici, který pro společnost pracoval.⁷⁵ Schulz si Diekyho zavázal i písemně smlouvou z 10. června 1805. Dieky v ní slíbil, že Schulzovi postaví a dá do chodu jedno složení sprádacích strojů, skládající se ze dvou hrubých mykadel, jednoho mykadla, jednoho předprádacího stroje a tří sprádacích strojů. Schulz měl proplácet všechny pracovníky k tomu potřebné a Diekymu měl platit týdně 25 zl. a po zhotovení celého složení mu měl vyplátit prémii 2000 zl. Dieky se zavázal zhotovit stroje do čtyř, nejpozději do pěti měsíců, a kdyby nebyly vhodné, měl je vzít zpět a uhradit Schulzovi všechny výdaje. Kdyby požadoval Schulz ještě druhé složení sprádacích strojů, neměl zadat jejich zhotovení nikomu jinému, než Diekymu za stejnou týdenní odměnu. Při třetím složení měl Diekymu kromě týdenní mzdy 25 zl. zaplatit ještě prémii 1000 zl.⁷⁶ Ze smlouvy je zřejmé, jak hodně Schulzovi na postavení sprádacích strojů záleželo, když se odhodlal platit Diekymu značně vyšší týdenní mzdu, než společnost a přislíbil mu prémii v desateronásobné výši. Dieky přitom protokolárně prohlásil, že Schulz věděl o jeho smluvní vázanosti ke společnosti. Sprádací stroj pro Schulze však nebyl v říjnu 1805 ještě hotov, neboť Dieky se podle vlastního vyjádření mohl věnovat práci na něm pouze tehdy, když neměl žádný dohled ze strany společnosti. Měl proto vyrobeno pouze několik součástí.

Magistrát musil Schulzovi a Diekymu jakoukoliv další spolupráci zakázat a Schulze vyzval k ospravedlnění. Ten odpověděl písemně 23. října 1805 a zdůraznil svoje zásluhy o zhotovení sprádacích strojů v polovině devadesátých let 18. století. Z jeho vyjádření pak vyplývá další důležitá skutečnost, že totiž několik měsíců před počátkem spolupráce s Diekym

⁷⁵ Protokol sepsaný 7. října 1805 u brněnského magistrátu je uložen ve AMB, SS:PP/p, kart. 151, inv. č. 2864, sign. 2805. Těž Bedřich Šindelář, l. c., str. 79.

⁷⁶ Srov. SOAB, B 14 — míst. st., fasc. 2062, sign. 39, 14 506/1472/1808.

činil opět pokusy o zkonstruování spřádacího stroje schopného provozu v jeho podniku, a to se strojníkem Russeauem. Při náhodném setkání u mrazníka na Pekařské ulici však prý Dieky tvrdil, že Russeauův stroj nebude použitelný. Sám prý Schulze ujistil, že není vázán ke společnosti žádnou smlouvou a slíbil mu postavit spřádací stroj na předení jednotřížní ovčí vlny. Proti sobě tak stálo tvrzení cizince Diekyho a brněnského měšťana a továrníka Schulze. Magistrát proto 2. listopadu oznámil Herringovi, že Schulzovi nelze klást za vinu odlákání Diekyho, bylo mu však přikázáno vzdát se s ním další spolupráce, protože společnost prokázala smluvní vázanost Diekyho. Schulzovi bylo ponecháno právo žádat zadostiučinění.⁷⁷

Schulz byl po tomto zákazu přinucen hledat jiného odborníka, schopného splnit jeho požadavek. Našel jej v anglickém mechanikovi Georgi Woodwardovi, o němž jsme doposud věděli pouze to, že pracoval ve Vídni a poté se přemístil do Brna, kde bydlil na Dornychu a odtud se přestěhoval na Pekařskou ulici.⁷⁸ Nyní můžeme svoje znalosti o něm rozšířit. Woodward se naučil konstruování strojů v Anglii. Tuto zemi opustil již roku 1797 na výzvu pruské vlády s několika již vyučenými pomocníky a usídlil se v Berlíně. Tam sestrojil více strojů užitečných pro vlnářské manufaktury a zvláště spřádací stroje na vlnu, jakož i stroje pomocné. Po sestavení těchto strojů byl v roce 1803 pozván „nejznamenitějšími vídeňskými manufakturisty“ se stejným účelem do Vídně. Zde pracoval s dalším anglickým mechanikem Henrym Houldenem a dostali zde příkaz zejména k postavení těchto strojů pro manufakturu na výrobu vlněného cajku v Linci, jež byla provozována na účet státu. První složení spřádacích strojů na vlnu pro Linec zhotovili oba mechanici podle tvrzení Woodwarda v červenci 1805 a podle archivních pramenů použitých v práci o linecké manufaktuře Viktorem Hofmannem koncem roku 1805.⁷⁹ Woodward si tím prý získal nejen plnou spokojenost ředitelství manufaktury a dolnorakouské zemské vlády, „nýbrž i té cti, že panovník při příležitosti svého pobytu v Linci mu osobně vyslovil své uznání za dokonalost jím vyrobených spřádacích strojů“. Někdy po polovině roku 1805 přivedla koncentrace soukenických manufaktur v Brně Woodwarda do tohoto města, kde se usadil. Víme totiž, že 1. srpna 1807 koupil dům na malé Pekařské ulici a ještě v témže roce jej rozšířil a zřídil zde dílnu.⁸⁰ V roce 1811 mu

⁷⁷ Srov. AMB, SS:PP/p, kart. 151, inv. č. 2864, sign. 2805.

⁷⁸ Srov. Bedřich Steiner, *První brněnská. Dějiny strojírnny*, Brno 1958, str. 9 n. George Rödél, l. c., str. 231, uvádí, že na počátku 19. století (ve skutečnosti roku 1797, alespoň v případě Woodwarda) opustili Anglii dva strojníci — Cockerill a Woodward, aby zavedli Arkwrightův systém na kontinentě. První šel do Nizozemí a druhý do Rakouska. V publikaci *Die hundertjährige Geschichte der Ersten Brünnner Maschinen-Fabriks-Gesellschaft in Brünn von 1821 bis 1921* (Leipzig 1921, str. 10) je pouze zmínka, že v Brně působil Angličan Woodward, který zhotovil mnoho strojů k výrobě vlněného zboží.

⁷⁹ Srov. Viktor Hofmann, *Beiträge zur neueren österreichischen Wirtschaftsgeschichte*, Archiv für österreichische Geschichte, 108. Band, Wien 1920, str. 632.

⁸⁰ Srov. SOAB, B 14 — míst. st., fasc. 2062, sign. 39, 14 506/1472/1808 (Woodward, „Erbauer hiessiger Schafwoll-Spinn-Maschinen“, guberniu 15. března 1808). Dále AMB, SS:PP/p, kart. 172, inv. č. 3152, sign. 3077, kart. 205, inv. č. 3693, sign. 3593 a kart. 207, inv. č. 3720, sign. 3619. Též Josef Dosoudil, *Die Brünnner Bürgeraufnahmen 1559—1845*, ZDVGMS 39, 1937, příloha (zde uveden jako Spinn- und Maschinenmeister). Zmínku o Woodwardovi má i Pavla Vrbová, *K otázké*

bylo v Brně uděleno měšťanské právo a o svých schopnostech k výrobě strojů se dovolával svědectví linecké manufaktury, Schulze a bratří Moeblů z Klagenfurtu. Již v roce 1811 svůj dům dále rozšířil, protože jeho prostory neposkytovaly k výrobě strojů dost možností.⁸¹

V roce 1806 dodali Woodward a Houlden pro lineckou manufakturu další stroje na mykání vlny (jeden mykací stroj široký 30 anglických palců pro přípravu nejjemnější vlny stál 3200 zl. a další mykací stroj 1000 zl.) a roku 1808, tj. v době, kdy již byl určitě v Brně, sestrojil Woodward pro lineckou továrnu česací stroj.⁸²

Woodward splnil nebo dokončil Schulzovu objednávku ve velmi krátké době: Schulzovi byla zakázána další spolupráce s Diekyem začátkem října 1805 a 2. listopadu byl tento zákaz obnoven. Již koncem listopadu 1805 byly však dány do chodu Schulzovy stroje vyrobené Woodwardem. Byla to dvě složení sprádacích strojů, z nichž jedno bylo určeno ke sprádání mykané vlny vhodné k výrobě suken a druhé ke sprádání česané vlny. Na ústní objednávku začal Woodward kromě toho stavět v roce 1806 jedno složení sprádacího stroje pro Offermannovu manufakturu a dokončil je v červenci 1807.⁸³

Postavením sprádacích strojů pro Schulze a později i pro Offermanna se celá záležitost s udělením výlučného privilegia Hopfovi a Bräunlichovi značně zkomplikovala. Další řízení, jež se rozběhlo teprve v roce 1806, bylo však zpočátku pro žadatele příznivé. Po kladném stanovisku gubernia bylo dvorským dekretem z 10. září 1806 sděleno panovníkovo rozhodnutí. Hopf a Bräunlich zřejmě zároveň požadovali státní úvěr, ten jim byl sice odmítnut, ale udělení výlučného privilegia na sprádací stroj jim bylo přislíbeno za předpokladu, že předloží výkresy tohoto stroje a že okruh územní působnosti privilegia bude zúžen na šest mil kolem Brna a doba jeho platnosti bude zkrácena na osm let. Otázka prosekávacího stroje byla projednávána samostatně. V tomto smyslu mělo gubernium ve srozumění s komorní prokuratou navrhnout znění privilegia a návrh zaslat dvorské komoře. Brady, Herring, Hopf a Bräunlich po sdělení obsahu dvorského dekretu poslali 31. ledna 1807 císaři do rukou dvorské komory pět kusů požadovaných výkresů, a to v zapečetěné obálce, spolu se žádostí o brzké vyřízení.⁸⁴

Brněnští soukeničtí podnikatelé musili být znepokojeni hned poté, jakmile se o žádosti společnosti z konce roku 1804 dozvěděli. Až do počátku roku 1807 však nejsme kupodivu svědky žádného jejich odporu. Jejich první reakcí byla stížnost, datovaná 31. ledna 1807 a podepsaná všemi brněnskými majiteli manufaktur na výrobu jemného sukna (je zde uvedeno 15 firem včetně Schulze) a představenými soukenického cechu, jež

vzniku strojírenského průmyslu v českých zemích, ČsČH 2, 1954, str. 672 n.; t á ž, Hlavní otázky vzniku a vývoje českého strojírenství do roku 1918, Praha 1959, str. 17 n.; Karel Ryska, Strojnický a slévárenský průmysl v Brně a okolí. In: Deset let technické práce 1918—1928, Brno 1928, str. 88 n., jej však nezná, ačkoli jeho práce je jinak dost zasvěcena do počátku brněnského strojírenství.

⁸¹ Srov. AMB, SS:PP/p, kart. 207, inv. č. 3720, sign. 2319.

⁸² Srov. Viktor Hofmann, l. c., str. 633.

⁸³ Srov. SOAB, B 14 — míst. st., fasc. 2062, sign. 39, 14 506/1472/1808.

⁸⁴ Srov. tamtéž.

byla adresována císaři. Stěžovatelé se rozhodně stavěli proti udělení privilegia a obviňovali úřady z porušování nejvyšších zákonů a nařízení, neboť jako interesenti nebyli požádáni o vyjádření svého stanoviska. Privilegium nemělo být podle nich uděleno, protože nešlo o žádný nový vynález, neboť uničovská manufaktura na výrobu vlněného cajku prý vlastnila sprádací stroje na vlnu již více let, linecká manufaktura prý dostala pět takových strojů již v říjnu 1806, delší dobu pracoval s těmito stroji již Schulz, mimoto byly tyto stroje používány údajně již v Čechách a více z podepsaných majitelů brněnských manufaktur je prý již mělo objednáno. Hopf a Bráunlich by podle stěžovatelů dostali udělením privilegia výhodu před ostatními podnikateli, a ti, kteří již stroje mají, by musili dát sprádat svou vlnu u Hopfa. Tvrzení stížnosti se ukázalo částečně jako zcela nepravdivé, částečně jako zkreslené, úřední šetření zejména přelo existenci sprádacích strojů na vlnu v uničovské manufaktuře.⁸⁵

Váženějším odpůrcem se ukázal Woodward. Ten se obrátil na gubernium 7. dubna 1807, přičemž vycházej ze svých znalostí mohl se pokusit o objasnění problematiky. Zdůraznil, že různí tzv. strojnici vyhodili v pokusech neúžitečně mnoho peněz a podnikatelé musejí být rádi, když vlastní nedokonalé sprádací stroje toho druhu, který byl v Anglii opuštěn již před padesáti lety jako nedokonalý a od té doby nahrazen více než dvaceti druhy sprádacího stroje nových typů. Příkladal si zásluhy o zdokonalení těchto strojů a z jeho stížnosti se moravskoslezské gubernium poprvé dozvědělo, že Woodward již zhotovil sprádací stroje pro lineckou manufakturu, jež měly být při mnohem nižších nákladech jednodušší a účelnější než stroje brněnské společnosti, jakož i to, že vyrobil sprádací stroj pro Schulze. Ty prý si získaly pochvalu každého znalce; závěrem Woodward sděloval, že má v práci sprádací stroje pro další brněnské soukenické manufaktury.

Woodwardovo vyjádření bylo velmi fundované a gubernium přikázalo, aby jím uváděné údaje byly přezkoumány. Výsledkem bylo zjištění z 27. dubna 1807, že Woodward právě pracuje na výrobě sprádacího stroje na bavlnu. Tento stroj měl být dohotoven během deseti až dvanácti dnů, naproti tomu ke sprádacímu stroji na vlnu měl Woodward hotovy pouze nejdůležitější vnější součástky a celý stroj měl být podle jeho údajů dokončen asi do šesti týdnů; víme již, že šlo o stroj pro Offermannovu manufakturu a ve skutečnosti byl tento stroj dohotoven v červenci 1807. V dalším komisionálním šetření během května předložil Woodward model, podobný prý modelu Hopfovu. Tento stroj prý byl již před třemi lety zakoupen bavlnářským manufakturistou v přerovském kraji Weberem a majitelem manufaktury na výrobu punčoch na Šluknovsku Ambrosem Pettersem a tyto stroje podle Woodwardova tvrzení existovaly již dříve. Komise krajského úřadu potom konstatovala, že všechny stroje — tj. Woodwardův, Schulzův i Hopfův — si byly v základních součástech velmi podobné. Woodwardův stroj byl zhotoven ke sprádací bavlny. Byl to tzv. cívkový stroj (Jakmaschine), Woodward však prohlásil, že po pořízení přípravných strojů bude s to sprádat na něm i vlnu. Jeden člověk mohl na tomto stroji obsluhovat velmi lehce sto vřeten. Hopfův stroj na sprádací vlny byla tzv. jenny a pracovala pouze s padesáti vřeteny. Na stejný počet vřeten byl

⁸⁵ Srov. tamtéž.

zařízení i Schulzův stroj. Na Woodwardově stroji byl přást umístěn ve výšce na horní straně tak, že dělník mohl přetržené vlákno navázat pohodlně a rychle bez ohýbání a z přástu mu nemohlo v žádném případě upadnout nic pod nohy. U Hopfova stroje tomu tak nebylo; přást se nacházel nízko a přetržené vlákno nebylo možno navázat bez shýbnutí. U Schulzova stroje tato část v důsledku výhodného použití česacího stroje zcela odpadala. Sprádací stroje se dále lišily vozem, na němž byla připevněna vřetena. Tento vůz byl u Woodwardova a Schulzova stroje ovládán mechanikou, čímž byla zaručována stejnoměrnost vlákna. Naproti tomu u Hopfova stroje musil tento vůz ovládat dělník ručně, takže přídvo bylo méně kvalitní. Společnost sice vlastnila kromě toho také již vylepšené sprádací stroje, na nichž byl přást umístěn stejně výhodně jako na stroji Woodwardově, ale i na těchto strojích byl vůz ovládán ručně a kvalita vlákna i zde závisela na nestejnoměrném pohybu ruky.⁸⁶ Pokud jde o pohon strojů, nejsme o této otázce z protokolu informováni. V linecké továrně se však dál pohon sprádacích strojů pomocí koní, popřípadě volů.⁸⁷

Dvorská komora nebyla s tímto šetřením spokojena a dekretem z 30. června 1807 si vyžádala další objasnění. Přihlédla přitom i k žádosti Bradyho, Herringa, Hopfa a Bräunlicha; ti se totiž 14. dubna 1807 obrátili na panovníka s prosbou o ochranu. Především došlo k trestuhodnému činu, že totiž výkresy poslané společností ke dvoru byly rozpečetěny. Tyto zapečetěné výkresy měly sloužit jako podklad rozhodnutí, kdyby po udělení výlučného privilegia došlo k patentnímu sporu. Teprve tehdy mohla být obálka rozpečetěna. Tato přinejmenším nedbalost měla za následek šetření v guberniální registratuře, jejíž ředitel protokolárně prohlásil, že dvorské komoře byly výkresy z guberniální expedice expedovány v zapečetěném stavu, takže k jejich otevření musilo dojít ve Vídni. Dvorská komora dále guberniu ostře vytkla, že nerozlišuje mezi sprádacími stroji na bavlnu a vlnu, jako by mezi nimi neexistoval žádný podstatný rozdíl. Přitom podle dvorské komory znalci uváděli, že zařízení všech strojů nutných k předení musí být podstatně odlišné, má-li jich být použito k předení bavlny nebo mykané a česané příze. Gubernium se však spokojilo podle výtky dvorské komory ústním prohlášením Woodwarda, že na svém sprádacím stroji na bavlnu může příst i vlnu, aniž by Woodward dále uvedl, zda stroj je vhodný pro předení mykané nebo česané příze. Kromě toho pouhé tvrzení jedné ze zúčastněných stran nemohlo být považováno za žádný důkaz, a to tím spíše, když se Schulz vyjádřil, že Hopfův stroj se pro jeho potřeby vůbec nehodí; to se vysvětlovalo tím, že jako výrobce harasových stuh sprádal Schulz pouze česanou přízi, zatímco Hopfova společnost sprádala mykanou přízi pro soukeníky. Tato otázka mohla být podle dvorské komory objasněna jenom odborníky a rozhodnuta na základě jejich vyjádření. Dvorská komora dále upozornila, že ve prospěch Hopfa a Bräunlicha bylo již učiněno panovnické rozhodnutí 10. září 1806 a to mohlo být zbaveno moci jenom dvěma důkazy, že se totiž sprádací stroje společnosti podstatně neodlišují od ostatních používaných sprá-

⁸⁶ Srov. tamtéž.

⁸⁷ Srov. Viktor Hofmann, l. c., str. 633.

dacích strojů a že tyto stroje existovaly v Brně a okolí již v době, kdy společnost požádala o udělení výlučného privilegia. Protokol komise brněnského krajského úřadu však tento důkaz nepodal a obsahoval pouze výpovědi stran. Guberniu bylo proto přikázáno, aby opětne přezkoumalo veškerý aktový materiál a podalo návrh.⁸⁸

Gubernium celou záležitost znovu přikázalo krajskému úřadu. Ten byl postaven před nesnadný problém a konstatoval, že tato otázka není záležitostí politické správy, nýbrž znalců. Ukázalo se však, že nezúčastněného znalce bude možno v Brně jenom stěží nalézt, protože všichni brněnští soukeníci a vlnařští podnikatelé a spolu s nimi mechanik Woodward byli jednou ze sporných stran.⁸⁹ O navržení znalců byl požádán magistrát, ten odpověděl, že kromě Woodwarda jsou v Brně pouze dvě osoby se znalostmi v tomto oboru, a to Karl Alexander Offermann a Digey — nesporně Dieky — pracující v té době stále „v Herringově přádelně na Údolní ulici“.⁹⁰ Oba však nemohli být považováni za nezaujaté, krajský úřad proto navrhl dva nebo alespoň jednoho profesora fyziky na olomouckém lyceu. Nakonec bylo rozhodnuto o profesoru Josefu Gaarovi z tohoto ústavu.

V létě 1807 znovu vzrůstal odpor ostatních podnikatelů proti Hopfovi a Bräunlichovi. Bylo opětovně argumentováno tím, že již 6. března 1805 se vyslovil proti udělení privilegia Offermannův mechanik Johann Ludwig Tesch a také majitel manufaktury na výrobu jemných suken v Divákách u Brna, protože stroje byly již známy. V září 1807 se obrátila na dvorskou komoru privilegovaná továrna na výrobu jemných suken v Náměšti nad Oslavou, jejímiž vedoucími činiteli byli hrabě Jindřich Haugwitz a vídeňský velkoobchodník Puthon. Tato manufaktura argumentovala, že se nemůže nechat omezit Hopfovou a Bräunlichovou firmou, protože si již v únoru 1807 zjedнала značným nákladem z ciziny drastici a postřihovací stroje, poslala do ciziny na zaučení na těchto strojích několik osob a její spolumajitel Puthon založil již přádelnu bavlněné příze v Teesdorfu. Náměstská společnost proto požadovala, aby Hopfovo privilegium bylo omezeno pouze na Brno, nebo aby Náměšť byla z jeho platnosti vyjmuta.⁹¹

V říjnu 1807 bylo Hopfovi a Bräunlichovi oznámeno, že bude prováděno nové šetření, ti obratem požádali gubernium, aby od něho bylo upuštěno a 24. října se obrátili s obdobnou žádostí, kterou podepsal i Herring, k císaři. Císaři byl adresován i jejich velmi rozsáhlý rozklad z 31. října. Gubernium však přikázalo 28. listopadu dát záležitost znovu do chodu. Představitelé společnosti byli vyzváni, aby do dvou dnů sdělili, zda se chtějí dalšímu řízení podrobit, nebo ne. Zde se názory jednotlivých společníků lišily, hlavní interest Herring proti rozhodnutí protestoval a 7. ledna 1808 žádali všichni tři společníci znovu gubernium, aby se od nového šetření ustoupilo. Společnost se postavila na mylné stanovisko, že příslib výlučného privilegia udělený jí v září 1806 ji chrání před dodatečným přezkoumáváním jejich zařízení; ve skutečnosti však bylo možno pří-

⁸⁸ Srov. SOAB, B 14 — míst. st., fasc. 2062, sign. 39, 14 506/1472/1808.

⁸⁹ Srov. tamtéž, krajský úřad v Brně guberniu 23. září 1807.

⁹⁰ Srov. AMB, SS:PP/p, kart. 151, inv. č. 2864, sign. 2805.

⁹¹ Srov. SOAB, B 14 — míst. st., fasc. 2062, sign. 39, 14 506/1472/1808.

slib privilegia odvolat, byl-li někdo i dodatečně s to prokázat, že již dříve vyráběl v zemi výrobky, jež se podstatně neodlišovaly od těch, na něž mělo být privilegium uděleno. Tuto otázku však nebylo možno odpovědět jinak, než přezkoumáním a srovnáním všech strojů.⁹² Tak znělo rozhodnutí a 27. února 1808 se konalo nové komisionální šetření. To konstatovalo, že Schulz má dva sprádací stroje: prvního bylo používáno k výrobě předuva pro potřeby manufaktury a sprádala se na něm dlouhá česaná vlna, druhý byl vhodný také k výrobě předuva na výrobu suken. Ke shodám nebo rozdílům se Schulz nemohl vyjádřit, protože Hopfův stroj neviděl ani ve výkresech nebo v modelu. Woodward v době komise nevlastnil žádný sprádací stroj: poslední dokončil v červenci 1807 spolu s přípravnými stroji pro Offermannovu manufakturu. Její ředitel potvrdil, že na tomto stroji je možno zpracovávat pouze mykanou přízi potřebnou pro výrobu suken. Woodward udal, že Hopfovy stroje viděl a dobře je zná a prohlásil, že to jsou stroje toho typu, jaké on sám vyráběl již před sedmi až osmi lety v Berlíně. Jeho nynější stroje se měly proti strojům Hopfovým vyznačovat větším výkonem v důsledku vyššího počtu vřeten, jež činil 60—96 a mohl být zvýšen až na 150. Další rozdíl byl v již zmíněné mechanice vozu, jež u Woodwardova stroje zaručovala stejnoměrné vlákno a lepší přízi. Hopf argumentoval zejména dobou vzniku svých strojů a tím, že je v srpnu 1804 viděl sám císař a tehdy v celé habsburské monarchii žádné podobné stroje neexistovaly. Závěr vyzněl v tom smyslu, že Hopfovy stroje pracovaly v době konání komise již tři roky a osm měsíců, Schulzovy stroje byly v chodu od konce listopadu 1805, tj. dva a čtvrt roku, a Woodwardovy stroje vyrobené pro Offermannovu manufakturu od července 1807, tj. sedm měsíců.⁹³ Podstatné odlišnosti zřejmě konstatovány být nemohly, neboť všechny srovnávané stroje vycházely z principů Arkwrightova vynálezu.

Výsledky šetření byly pro Hopfa a Bräunlicha poměrně příznivé, neboť pro nemožnost zjistit zásadní rozdíly mezi jednotlivými stroji byl nakonec kladen hlavní důraz na dobu jejich vzniku a zde nebylo možno popřít, že jako první byly dány do chodu sprádací stroje vyrobené pro společnost. Na panovníka se nyní obrátili všichni, kdož by měli z udělení privilegia nevýhody. Pro konečné rozhodnutí byly pravděpodobně nejzávažnější argumenty obsažené ve stížnosti Woodwardově. Ten ji adresoval 15. března 1808 guberniu a konstatoval, že Hopf a Bräunlich nejsou žádní vynálezci, neboť sprádací stroje na vlnu, a zvláště ty, jež slouží k výrobě mykané příze, existují v Anglii již mnoho roků. Hopfovy a Bräunlichovy stroje byly potom sestrojeny podle výkresů získaných v Anglii, takže zásluha žadatelů o privilegium spočívá pouze v prvním nebo dřívějším postavení těchto strojů. Kdyby to měl být důvod k udělení privilegia, příslušela by však tato výsada Woodwardovi, neboť on již předtím zkonstruoval stroje pro lineckou manufakturu. Toto Woodwardovo tvrzení však neodpovídalo skutečnosti, neboť stroje do Lince byly vyrobeny až poté, co byl dán do provozu sprádací stroj v Brně. Woodward dále Hopfa a Bräunlicha napadl,

⁹² Srov. AMB, SS:PP/p, kart. 151, inv. č. 2864, sign. 2805.

⁹³ Srov. SOAB, B 14 — míst. st., fasc. 2062, sign. 39, 14 506/1472/1808, krajský úřad v Brně guberniu 6. března 1808.

že pořízení strojů se jim podařilo pouze díky tomu, že mu odlákali tři jeho dělníky, a to Diekyho, Stapeltona a Meinecka. Ti potom brněnské společnosti zkonstruovali stroje podle výkresů navržených Woodwardem, které se nacházely v jejich rukách. Hopf a Bräunlich prý tedy napodobili — a to nedokonale — jenom to, co již dříve v habsburské monarchii Woodward vyráběl. Toto Woodwardovo tvrzení nebylo bohužel podrobena žádnému úřednímu šetření, proto nejsme s to říci, do jaké míry má reálný podklad a do jaké míry je to fikce. Jeho vývody pokračovaly tím, že Hopf a Bräunlich nemají ponětí o zlepšeních, jež již před více lety ve výrobě spřádacích strojů nastala, a jejich stroj je tzv. jenny, jež byla pro svou nedokonalost vytlačena v cizině již před delší dobou stroji lepšími. Na závěr požádal gubernium o zvážení skutečnosti, že přinesl do Rakouska svoje jmění získané v Anglii a Prusku a že uzavřel v Brně a okolí smlouvy na postavení spřádacích a přípravných strojů za více než 160 000 zl. a ke zjednání materiálu a součástek k těmto strojům vynaložil již 93 000 zl. Udělením výlučného privilegia Hopfovi a Bräunlichovi by prý došlo ke ztrátě jeho jmění a on by měl plně právo vznést nárok na odškodnění.⁹⁴

Již předtím 10. března 1808 se obrátil na panovníka jménem náměšťské soukenické manufaktury její podílník Puthon a upozornil, že spolu s hrabětem Haugwitzem začali už v první polovině roku 1807 s přípravnými pracemi k zavedení spřádacích strojů na vlnu. Protestoval proto opět proti udělení privilegia, nebo alespoň žádal omezení jeho platnosti na Brno. Dne 10. března adresovali císaři svůj protest rovněž všichni brněnští privilegovaní soukeničtí továrníci spolu se soukenickým a cajkařským cechem a téhož dne poslalo do Vídně svůj protest i ředitelství Offermannovy manufaktury společně se Schulzem: ti žádali rovněž zamítnutí Hopfovy žádosti, nebo aby alespoň jejich podnikům, v nichž již spřádací stroje pracovaly, byla udělena výjimka.⁹⁵

Dvorská komora byla v nezavidělné situaci. Na jedné straně se prokázalo, že firmě Hopf a Bräunlich přísluší prvenství při zavádění spřádacích strojů na vlnu, na druhé straně však během více než tří roků, po něž se žádost vyřizovala, byly spřádací stroje zavedeny ve dvou dalších brněnských manufakturách a v dalších podnicích se jejich uvedení do chodu již připravovalo. Přitom nebylo možno konstatovat mezi jednotlivými stroji zcela zásadní odlišnosti. Dvorská komora proto vyřízení celé složité záležitosti ještě pozdržela a teprve dekretem z 5. července 1808 oznámila guberniu císařovo rozhodnutí, že od udělení výlučného privilegia Hopfovi a Bräunlichovi se má opět ustoupit, za jejich zásluhy o prvenství při zavedení spřádacích strojů do brněnského soukenictví se jim však má udělit písemné čestné uznání. Mělo se tak stát před shromážděnými magistrátními rady a za přítomnosti královopolského vrchního, neboť jejich podnik patřil pod jurisdikci vrchnostenského úřadu v Králově Poli. Rozpaky nastaly i při intimování tohoto dekretu: krajský úřad jej intimoval magistrátu teprve 27. října 1808 a čestné uznání dostali Hopf a Bräunlich 15. listopadu 1808.⁹⁶

⁹⁴ Srov. tamtéž, Woodward guberniu 15. března 1808.

⁹⁵ Srov. tamtéž, Puthon císaři 10. března 1808.

⁹⁶ Srov. AMB, SS:PP/p, kart. 151, inv. č. 2864, sign. 2805.

Tímto nejvyšším rozhodnutím byli žadatelé objektivně poškozeni a předtím v březnu 1808, tj. v době, kdy kampaň proti udělení výlučného privilegia na sprádací stroj vrcholila, se dočkal Hopf již jednoho zklamání. V srpnu 1805 — jak je nám již známo — byla totiž odmítnuta jeho žádost o udělení výlučného privilegia na postřihovací stroj, byla mu však ponechána možnost provést důkaz, že jeho stroj je zásadně odlišný od stroje Offermannova. Dne 8. března 1808 padlo po zdlouhavém řízení definitivní rozhodnutí i v této záležitosti: dvorská komora konstatovala, že nejde o takové zlepšení, jež by vyžadovalo zvýhodnění, a Hopfova žádost byla proto jednou provždy zamítnuta.⁹⁷

Stejně zdlouhavě byla vyřizována i žádost ohledně privilegia na prosekávací stroj určený k výrobě mykadel. I zde vznikl spor kolem otázky, zda již podobné stroje v monarchii existují. Tyto stroje měly být údajně již v Dolních Rakousích a v Čechách.⁹⁸ Hopf a Bräunlich však trvali na tom, že jejich stroj je podstatně odlišný a že jde o jejich vynález. Komisionální šetření se konalo teprve 26. května 1807 a nový stroj byl srovnáván se starým anglickým strojem, jehož se v Hopfově a Bräunlichově manufaktuře od zavedení nového zařízení nepoužívalo. Komise konstatovala, že starý anglický stroj musejí obsluhovat čtyři osoby, zatímco nový stroj obsluhovala trvale jedna osoba a pouze po určitou dobu jí musel vypomáhat ještě jeden pracovník. Starý stroj vyrobil za hodinu 15 996 kusů, zatímco nový o 9564 kusů více, tj. 25 560 kusů. Nadřízené úřady se však s výsledkem tohoto komisionálního šetření nespokojily a přikázaly, aby nový stroj byl dopraven ke srovnání do Vídně. Hopf a Bräunlich však 3. srpna 1807 sdělili, že od své žádosti odstupují. Svoje rozhodnutí zdůvodnili průtahy, jež nastaly při vyřizování jejich žádosti o udělení výlučného privilegia na sprádací stroj, ač se šetřeními prokázala nejen kvalita a účelnost tohoto stroje, nýbrž i to, že jej zavedli jako první. Kritizovali dále nekalifikovanost úředního šetření, v jehož průběhu byly směřovány sprádací stroje na bavlnu a sprádací stroje na vlnu, a byly brány v potaz i stroje, které ještě vůbec nebyly postaveny. Kromě toho byly rozpečetěny výkresy jejich stroje, které poslali na příkaz panovníka, takže se musejí obávat, že s nimi byli seznámeni jejich protivníci. Kromě toho uvedli i prodlení při vyřizování jejich žádosti o privilegium na postřihovací stroj, který byl stále znovu prošetřován jenom proto, aby byl poskytnut čas ke zkonstruování jiných takových strojů, jejichž existenci by byl jejich vynález opět zpochybněn. Vyvodili z toho proto pro sebe závěr zřící se za takových okolností nejistého, ba téměř nemožného dosažení výlučného privilegia, a to tím spíše, že transportováním a novým instalováním stroje ve Vídni by jim vznikly opětovné náklady a z dalšího šetření by pro ně plynulo nebezpečí, že jejich vynález bude opět zneužit jinými. Dvorská komora reagovala typicky byrokratickým způsobem: dvorský dekret z 22. září 1807 konstatuje, že žádost nepotřebuje dalšího vyřízení, neboť žadatelé od ní odstoupili, a její přílohy se vracejí.⁹⁹

Můžeme oprávněně říci, že Hopfův a Bräunlichův podnik stál ve svém

⁹⁷ Srov. SOAB, B 14 — míst. st., fasc. 2062, sign. 39, 5635/578/1808.

⁹⁸ Srov. SOAB, B 14 — míst. st., fasc. 2062, sign. 39, 19 489/2012/1807.

⁹⁹ Srov. tamtéž.

oboru v čele technického pokroku, a to přes neúspěch jeho majitelů při získávání výlučných oprávnění. Vědomí, že tato továrna zavedla jako první v Brně používání sprádacích strojů na vlnu, ještě po určitou dobu žilo,¹⁰⁰ posléze však tato skutečnost upadla v zapomenutí. Migerkova práce z roku 1866 obsahuje již nesprávný údaj, že první sprádací stroje na vlnu pracovaly v brněnském soukenictví teprve od roku 1813.¹⁰¹

Sprádací stroje zavedené Hopfem a Bräunlichem se však v praxi dlouho neosvědčily, neboť příze jimi vyrobená byla horší kvality, než příze vyvíčených ručních přádláků,¹⁰² a zřejmě taky i dražší. Totéž však platí i o sprádacích strojích vyrobených Woodwardem. Pro Brno bohužel postrádáme konkrétní údaje, musíme si proto vypomoci zprávami z Lince, pro jehož cajkařskou manufakturu vyrobil sprádací stroje Woodward a Houlden. Podle hospodářské zprávy za rok 1810 nebylo jejich stroji docíleno žádné úspory a předeno strojní příze bylo o $2 \frac{1}{8}$ krejcaru dražší, než předeno příze vyrobené ručně; to stálo 14 kr. Vedlo to k omezování strojní výroby příze v Linci, až roku 1815 tam musilo být strojní předení zastaveno téměř úplně pro špatnou kvalitu výrobku a pro vysoké výrobní náklady. Strojně se zde předla jenom asi sedmina vlny a ruční příze byla už levnější asi o polovinu. Staré stroje byly označeny za neúčelně konstruované a teprve roku 1820 přikročilo ředitelství linecké manufaktury k novým pokusům se strojním předením. Od brněnského mechanika Huberta Comotha byl koupen sprádací stroj za 3300 zl. a ten již zcela odpovídal požadavkům podniku. Jeho použitím se výrobní náklady strojní příze snížily a jedna libra stála 13 zl. $2 \frac{1}{4}$ kr., zatímco libra ruční příze 17 zl. $18 \frac{3}{4}$ kr.¹⁰³ Tyto sprádací stroje byly již vyráběny podle Cockerilla, jemuž se podařilo podstatně zlepšit Arkwrightův systém. Cockerillovy stroje, vyráběné v Nizozemí v letech 1811 a 1812, byly již pro výrobu vlněné příze zcela vhodné.¹⁰⁴ V Brně začali tyto stroje vyrábět od počátku roku 1814 mechanici Bonner, Eylardi a Daelen, jimž bylo 5. ledna 1815 uděleno formální zemské tovární oprávnění. Ani tito výrobci však nedostali výlučné privilegium.¹⁰⁵

Není bez zajímavosti, že Hopf a Bräunlich měli nepřímou zásluhu i o vytvoření přádelny a strojírny ve Šlapanicích u Brna, kde byly položeny základy pozdější První brněnské strojírny. V jejich manufaktuře totiž pracoval po tři roky v manipulaci a potom ještě po dva roky jako ředitel strojní přádelny vlny Christian Friedrich Memert. Ten dostal spolu s Augustem Schöllem 18. května 1811 tovární oprávnění k výrobě jemných suken v Brně v tovární budově získané od Mathiase Mundiho¹⁰⁶ a v roce

¹⁰⁰ Friedrich Schöll k tomu v roce 1818 napsal: „Spinn-Maschinen existiren in Brünn seit 1803 [sic!]. Hopf und Bräunlich waren die ersten in den österreichischen Staaten, welche Wolle auf Maschinen gesponnen haben, und seit 1814 wurden die Maschinen allgemein, so dass jetzt wenige Fabriken existiren, die nicht mit Spinn-Maschinen versehen wären“. Viz AMB, SS:PP/p, inv. č. 4956, sign. 4894.

¹⁰¹ Srov. Franz Migerka, l. c., str. 8, 71 a 81. Srov. též pozn. 3.

¹⁰² Srov. Josef Vytiská, l. c., str. 19 n.

¹⁰³ Srov. Viktor Hofmann, l. c., str. 633 n.

¹⁰⁴ Srov. George Rödél, l. c., str. 233.

¹⁰⁵ Srov. SOAB, B 14 — míst. st., fasc. 2098, sign. 39/3, 3132/286/1816.

¹⁰⁶ Srov. osvědčení Hopfa a Bräunlicha z 21. února 1810 v SOAB, B 14 — míst. st.,

1816 dostal Memert společně s Johannem Reifem a Augustem Schöllem formální zemské tovární oprávnění ke strojnímu sprádkání vlny ve Šlapanicích. Zkušenosti získával Memert v Anglii, kde prý působil několik roků.¹⁰⁷

Další zaměstnanec a pozdější společník Hopfovy a Bräunlichovy firmy převzal od společnosti strojní přádelnu vlny na Údolní ulici. Byl to jeden z prvních brněnských podnikatelů českého původu. Již Bedřich Šindelář o něm zjistil, že se hlásil aktivně k české národnosti.¹⁰⁸ Tento jimramovský rodák Josef Karafiát se stal od podzimu 1810 prokuristou Hopfovy a Bräunlichovy firmy a poté i jejím tichým společníkem. Ve své žádosti o jednoduché tovární oprávnění z 11. února 1815 uvedl, že vlastní dva předprádací a 26 sprádkacích strojů na vlnu, které však ještě v té době nebyly v chodu. Dne 31. března 1815 požadované tovární oprávnění dostal.¹⁰⁹

O Woodwardově dalším brněnském působení mnoho nevíme. V roce 1813 byl ještě v Brně, neboť vydal svědectví, že asi roku 1810 zhotovil pro manufakturu Josefa Klamma ve Velkých Losinách skací stroje. V roce 1819 Woodward zemřel ve Veverské Bítýšce u Brna, kde vlastnil mlýn.¹¹⁰

Hopf v roce 1811 přesídlil do Vídně a postupně stahoval svůj kapitál z brněnského podniku k provozu velkoobchodu, zřízeného jím ve Vídni společně se syny zemřelého přítele bratry Smetanovými. Vídeňský velkoobchod založil bez znalosti místních poměrů, jak mu předhazoval Herring. Důsledek toho byl, že v srpnu 1818 byl nad jměním firmy Hopf a Smetana ve Vídni vyhlášen konkurs a Hopf přišel o svoje jmění.¹¹¹

Bylo to již v období, kdy skončila éra rozkvětu za kontinentální blokády. V té době byla moravskoslezská vlna zejména od odpadnutí španělské merino vlny v důsledku války od roku 1808 zpracovávána brněnským soukromnictvím v rychle vzrůstajícím množství.¹¹² V roce 1815 však nastal

fasc. 2097, sign. 39/3, 14 735/2365/1811. Memert se narodil roku 1781 v Tennenlohe u Norimberku jako Herring.

¹⁰⁷ Srov. SOAB, B 14 — míst. st., fasc. 2097, sign. 39/3, 14 735/2365/1811; Gustav Trautenberg, l. c., IV. Band, str. 41.

¹⁰⁸ Srov. Bedřich Šindelář, l. c., str. 79; SOAB, B 14 — míst. st., fasc. 2098, sign. 39/3, 7733/988/1815. Jeho továrna v Brně roku 1831 zanikla. Riegrův slovník naučný (11. díl, Praha 1874, str. 679) o Karafiátovi uvádí, že byl v přátelském spojení s Krameriem, Rulíkem, Tomsou, bratry Nejedlými, Puchmajerem, Jungmannem, Rautenkrancem aj., kupoval a rozšiřoval české knihy na Moravě a zakládal české spisovatele hotovými penězi (jmenovitě Jungmanna při vydávání překladu Miltonova Ztraceného ráje). Zasazoval prý se i o zřízení instituce k vydávání dobrých a laciných českých knih. Píše se o něm zde dále, že „byl r. 1808 a násl. správcem a účetním obchodu Hoppského v Brně“, že však není známo jeho rodiště (víme, že to byl Jimramov), ani kdy a kde získal vzdělání a kdy a kde zemřel.

¹⁰⁹ Srov. SOAB, B 14 — míst. st., fasc. 2098, sign. 39/3, 7733/988/1815; AMB, rukopis čís. 2264 (firemní rejstřík merkantilního a směnečného soudu v Brně z roku 1813), fol. 6—7. Podnik byl provozován pod firmou Mathias Schmidt a Josef Karafiát. Schmidt pracoval rovněž několik let u Hopfa a Bräunlicha jako příručí.

¹¹⁰ Srov. AMB, SS:PP/p, kart. 215, inv. č. 3923, sign. 3827; Die hundertjährige Geschichte, str. 10.

¹¹¹ Srov. litografovaný nedatovaný Hopfův dopis Rieckemu, určený přátelům a těm, kterým způsobil škodu. SOAB, G 13 — SHS, 591, 1—7.

¹¹² Srov. Wilhelm Treue, *Wirtschaftsgeschichte der Neuzeit. Das Zeitalter der*

v brněnské vlnářské výrobě obrát. V tomto roce pracovala firma Hopf a Bräunlich ještě se 13 velkými a sedmi malými stavy, s jedním mistrem, 20 tovaryši, jedním učněm a 64 pomocníky, začal se však projevovat úpadek, podmíněný do jisté míry i subjektivním činitelem, nebo Bräunlich podle různých narážek v Hopfově korespondenci soustřeďoval zájem především na svoje záliby, jimiž byla zahrada a pěstování ovoce. Úpadku nemohl zabránit ani Karafiát a nepomohl ani kapitálový vklad Friedricha Schölla. Ten se stal roku 1814 na Hopfovu prosbu tichým společníkem firmy a později podle smlouvy z 18. září 1818 byl podnik provozován pod označením Bräunlich a Schöll; oba společníci dělili zisk i ztrátu na polovinu,¹¹³ takže Hopf již veškerý svůj kapitál odčerpал. V roce 1819 bylo v továrně v chodu již jenom sedm velkých stavů a byl zde zaměstnán jeden mistr, sedm tovaryšů a 24 pomocníků.¹¹⁴

Podnik již nebylo zřejmě možno dále udržet a koncem roku 1819 koupili tovární budovu na Cejlu spolu s valchou a s velkou částí zařízení bratři Schoellerové, povolání do Brna z porýnského Dürenu a Cách. Stali se v poměrně krátké době vedoucí firmou celého brněnského soukenictví. Již 21. ledna 1820 dostali Schoellerové formální zemské tovární oprávnění na výrobu jemných suken v Brně, ale Bräunlich se svého továrního oprávnění nevzdal. Původně chtěl provozovat výrobu dále, i když v menším rozsahu. Později však musil i od tohoto záměru ustoupit: dne 10. července 1820 bylo konstatováno, že Bräunlich dosud výrobu nezahájil a také již nehodlá do výroby suken investovat kapitál. Nakonec 4. března 1822 Bräunlich sdělil guberniu, že tovární privilegium udělené jemu a Hopfovi neprovozuje, a proto je skládá.¹¹⁵

O Hopfovi slyšíme ještě v roce 1816, tj. v době před konkursem, kdy dal návrh na vytvoření průmyslového spolku v habsburské monarchii. Byl to vůbec první projekt takového soukromého spolku ve starém Rakousku. Měl mít za účel podporu vynalézavosti všemi možnými prostředky a k tomuto účelu měl spolek podporovat přemiemi domácí umělce, což znamenalo i řemeslníky, a prosazovat jejich vynálezy a zlepšení. Spolek měl dále provádět vzájemnou výměnu zkušeností a poučení, měl uvádět ve známost nové nebo vylepšené výrobky domácího průmyslu, umožňovat schopným mladým mužům návštěvu polytechnických institutů jejich podporou, získávat včasné a přesné informace o pokrocích v oblasti mechaniky a strojírenství v cizině a zjednávat si vynálezy, výkresy a modely, aby se uplatňoval zahraniční technický pokrok i v Rakousku. Tím měly být dány nové podněty průmyslu, nacházejícímu se tehdy v krizi, aby byl s to konkurovat se zahraničím. Spolek měl sestávat z obchodníků, průmyslníků a umělců; učenci, mechanici a umělci neměli platit žádné pří-

technisch-industriellen Revolution 1700 bis 1966, 2., erweiterte Auflage. Stuttgart 1966, str. 325 n.

¹¹³ Srov. AMB, rukopis čís. 2264 (firemní rejstřík merkantilního a směnečného soudu v Brně z roku 1813), fol. 41—45 a 180—184. Jako svědek při uzavření smlouvy figuroval Herring. Též Gustav Trautenberg, l. c., V. Band, str. 42.

¹¹⁴ Srov. AMB, SS:PP/p, kart. 267, inv. č. 4956, sign. 4894, Stand der Feintuch-Fabriken 1815 und 1819.

¹¹⁵ Srov. SOAB, B 14 — míst. st., fasc. 2099, sign. 39/3, 19 429/ 2298/1820, 19 430/2299/ /1820, 13 240/1432/1822 (zde i rozstříhané privilegium) a 186/10/1823.

spěvky, nýbrž se měli pouze účastnit prošetřování a přezkoumávání cizích myšlenek a návrhů.¹¹⁶

Hopfův propracovaný projekt průmyslového spolku byl velmi pozoruhodný. Mělo jít především o instituci, zaměřující svou činnost na pozvednutí technické úrovně průmyslové, manufakturní i řemeslné výroby v habsburské monarchii. V období metternichovského absolutismu však měl tento návrh jenom velmi malou naději na úspěch a úřady jej skutečně zamítly.

Po neúspěchu svého obchodního podnikání ve Vídni se Hopf roku 1823 odstěhoval do skromných poměrů do Stuttgartu.¹¹⁷ Ovzduší metternichovské reakce se zřejmě i pro něho stalo nedýchatelným. V témže roce vyhnala stupňující se reakce i Andrého, a to rovněž do Stuttgartu. Do svého rodiště Stuttgartu se, jak je nám již známo, vrátil dvacet roků předtím, tj. roku 1803, také Victor Heinrich Riecke. Jej tam z Brna vypudila reakce již na počátku vlády Františka II. Riecke však nezůstal ani ve Stuttgartu. Opustil jej roku 1818 na protest proti některým politickým opatřením krále a odešel do Lustnau u Tübingen, kde zemřel 14. ledna 1830.¹¹⁸

Nové myšlenky v habsburské monarchii se prosazovaly jenom velmi nesnadno, a to navzdory liberalismu, uplatňujícímu se stále více a více v hospodářské politice vlády. Je ironie, že jedním z argumentů pro odmítnutí Hopfova návrhu na zřízení průmyslového spolku byl poukaz na to, že navrhovatel je znám jako odpůrce liberálního principu.¹¹⁹ Rovněž v otázce zavádění spřádacích strojů zaujímaly státní úřady velmi konzervativní stanovisko a až do roku 1811 byla vláda na rozpacích, má-li strojní předení a tkaní vůbec trpět. Projevilo se také, že rakouský systém udělování výlučných privilegií na vynálezy a zlepšení je nevyhovující a tato otázka musila být řešena vydáním zákona o privilegiích roku 1810.

Ukázalo se rovněž, že rozvoj průmyslové výroby a zavádění strojů přinášelo problémy, které rakouská státní správa do té doby neznala a na jejichž řešení byla zcela nepřipravena.

¹¹⁶ Srov. Johann S l o k a r, l. c., str. 212—213.

¹¹⁷ Srov. Gustav T r a u t e n b e r g e r, l. c., V. Band, str. 42.

¹¹⁸ Srov. *Biographisches Wörterbuch zur deutschen Geschichte*, 2., völlig neubearbeitete und stark erweiterte Auflage, 2. Band, München 1974, str. 2323. Riecke se narodil 17. května 1759 ve Stuttgartu.

¹¹⁹ Srov. Johann S l o k a r, l. c., str. 213.

DIE ANFÄNGE DER MASCHINENSPINNEREI IN DER BRÜNNER TUCHINDUSTRIE

Die Studie zeigt, daß seit 1764, als in Brno die erste Feintuchfabrik entstand, deren Anzahl auf 10 im Jahre 1802 und auf 14 im Jahre 1804 anwuchs. In diesen Manufakturen mit 650 Tuchwebstühlen mußten etwa 10 000 Handspinner arbeiten.

Seit Ende des 18. Jahrhunderts begannen in Brno Versuche, Wollspinnmaschinen zu konstruieren. Ein Erfolg war jedoch erst zu verzeichnen, nachdem 1801 die Dokumentation aus England geschmuggelt worden war. In Brno entstand eine Gesellschaft, in der die Tuchunternehmer H. F. Hopf und J. G. Bräunlich eine bedeutende Rolle spielten. Der Gesellschaft gelang es, im April 1804 den ersten Satz einer Streichwollspinnmaschine in Betrieb zu setzen. Er wurde von zwei irischen Mechanikern hergestellt. Gegen Ende des Jahres 1804 stellten Hopf und Bräunlich den Antrag auf die Erteilung eines ausschließlichen Privilegs für diese Maschinen. Neben Spinnmaschinen verwendeten sie in dieser Zeit in ihrem Betrieb auch eine Schermaschine und eine Hakenmaschine, für die sie ebenfalls um Privilegien ersuchten. Der Besitzer einer Harasgarn- und Bandfabrik Leopold Schulz beabsichtigte jedoch, einen der Mechaniker, der vertraglich an die Gesellschaft gebunden war, zur Herstellung von Spinnmaschinen für seinen Betrieb auszunutzen. Nachdem ihm diese Zusammenarbeit vom Magistrat verboten worden war, stellte ihm diese Maschinen George Woodward her. Dieser hatte England 1797 verlassen, erzeugte auf die Aufforderung der preußischen Regierung Wollmaschinen in Berlin und kam von dort nach Wien. Von Wien ging er nach Brno, und Ende November 1805 setzte er in Schulzes Fabrik zwei Sätze von Spinnmaschinen in Betrieb, und zwar eine Streich- und eine Kammwollspinnmaschine. Im Jahre 1807 baute Woodward einen Satz von Spinnmaschinen für Offermanns Manufaktur.

Dadurch komplizierte sich die Erteilung des Privilegs an Hopf und Bräunlich, und das Verfahren zog sich bis Juli 1808 hin. Gegen die Erteilung des Privilegs erhob sich in Brno und Umgebung eine Welle des Widerstandes aus den Reihen der Tuchfabrikanten und auch von Seiten Woodwards. Seine Argumentation war am überzeugendsten. Er führte an, er habe in Brno und Umgebung Verträge über den Bau von Spinn- und Vorbereitungsmaschinen in der Höhe von mehr als 160 000 Gulden, und für die Beschaffung von Material und Einzelteilen habe er schon mehr als 93 000 Gulden ausgegeben; durch die Erteilung des Privilegs an Hopf und Bräunlich würde er geschädigt werden und hätte das Recht, eine Entschädigung zu verlangen.

Obwohl der Herrscher am 10. September 1806 die Erteilung des Privilegs schon in Aussicht gestellt hatte, entschied er am 5. Juli 1808 nach einem neuen Verfahren, daß von der Erteilung des Privilegs Abstand genommen werden sollte. Ebenso wurde Hopfs und Bräunlichs Antrag auf ein Privilegium für eine Schermaschine zurückgewiesen, und von der Erteilung eines Privilegs für eine Hakenmaschine traten die Antragsteller selber zurück.

Hopf und Bräunlich (die Gesellschaft bildeten weiter Altgraf Hugo František Salm, Johann Herring, Vincenz Petke und Baron Thomas Brady) gehört das Verdienst an der ersten Einführung von Spinnmaschinen in die Tuchproduktion in Brno. Ihre Maschinen bewährten sich jedoch in der Praxis nicht (das Garn war von schlechterer Qualität als das handgemachte), ebenso wenig bewährten sich jedoch die von Woodward hergestellten Maschinen. Erst der Engländer Cockerill verbesserte Arkwrights System, und die Maschinen seines Systems wurden in Brno seit Anfang 1814 von der Gesellschaft Bonner, Eylardi und Daelen hergestellt.

